Atatürk Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Atatürk University
Turkish Researches Institute

ISSN: 1300-9052

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE

TAED 64
OCAK-JANUARY
2019

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ATATURK UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
TAED Sayı / Number 64 – OCAK- JANUARY 2019

YAYIMLAYAN / PUBLISHED
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATURK UNIVERSITY TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
ISSN 1300-9052

SAHİBİ - OWNER
Yönetim Kurulu Adına
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK

YÖNETMENLER - EDITORS
Doç. Dr. Servet TİKEN
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

ALAN YÖNETMENLERİ - AREA EDITORS
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ
Doç. Dr. Ahmet TOPAL
Dr. Öğr. Üyesi Fatih VEYİS

YABANCI DİL DANIŞMANLARI
FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR
Arş. Gör. Hakan SOYDAŞ

HALKLA İLİŞKİLER - PUBLIC RELATIONS
Arş. Gör. Metin IŞIKOĞLU

TEKNİK REDAKSİYON - TECHNICAL REDACTION
Arş. Gör. Ahmet KARADOĞAN

DİZGİ - TYPESETTING
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

KAPAK TASARIM - COVER DESIGN
Mehmet YILDIRIM

BASKI - PRESS
Eser Ofset Saraybosna Cad. Altunalem Sitesi D Blok
No.1 Tel: 0442 233 46 67 ERZURUM

YAYIN KURULU - EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Ali KAFKASYALI *(Atatürk Üni.)*
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY *(Uludağ Üni.)*
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK *(Fırat Üni.)*
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN *(Ege Üni.)*
Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA *(Cumhuriyet Üni.)*
Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN *(Atatürk Üni.)*
Prof. Dr. Kemal H. KARPAT *(İstanbul Şehir Üni.)*
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN *(Celal Bayar Üni.)*
Prof. Dr. Kerima FİLAN *(Sarajevu Üni.)*
Prof. Dr. Layli ÜLKÜBAYEVA *(Manas Üni.)*
Prof. Dr. Lile TANDİLAVA *(Şota Rustaveli D. Üni.)*
Prof. Dr. Liu BING *(Şincang Üni.)*
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN *(Uludağ Üni.)*
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK *(Atatürk Üni.)*
Prof. Dr. Metin EKİCİ *(Ege Üni.)*
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI *(Azerbaycan İ.Aka.)*
Prof. Dr. Mihai MAXIM *(Bükreş Üni.)*
Prof. Dr. Muhsin MACİT *(Anadolu Üni.)*
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ *(Atatürk Üni.)*
Prof. Dr. Niu RUJI *(Şincang Pedagoji Üni.)*
Prof. Dr. Peter ZIEME *(Brandenburgische Aka.)*
Prof. Dr. Recep TOPARLI *(Cumhuriyet Üni.)*
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL *(Atatürk Üni.)*
Prof. Dr. Selami KILIÇ *(Atatürk Üni.)*
Prof. Dr. Suat UNGAN *(Karadeniz Teknik Üni.)*
Prof. Dr. Suzuki TADASHI *(Tokyo Üni.)*

YAZIŞMA ADRESİ - CORRESPONDENCE
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 25240 Erzurum-Türkiye
Ataturk University Turkish Researches Institute, 25240, Erzurum-Turkey
+ 90 442 231 13 66
turkiyat@atauni.edu.tr http://dergipark.gov.tr/ataunitaed http://www.turkiyatjournal.com

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
The opinions and views in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors.

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi;
Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Sistemi (ULAKBİM), TR Dizin, Modern Language Association (MLA), Scilit, MIAR, OCLC, WorldCat, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asosindex), Sobiad, Acarindex, Akademik Dizin, Researchgate, OpenAIRE gibi indekslerce taranan **"uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir."**

DANIŞMA KURULU - ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN- (*Gazi Üniversitesi / Emekli)*
Prof. Dr. Ahmet BURAN- (*Fırat Üniversitesi)*
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR- (*Karadeniz Teknik Üniversitesi)*
Prof. Dr. Bahtiyar KARİMOV- (*Özbekistan Millî Üniversitesi)*
Prof. Dr. Besim ÖZCAN- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ- (*Kırıkkale Üniversitesi)*
Prof. Dr. Ceval KAYA- (*Ardahan Üniversitesi)*
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Dosay KENJETAY- (*Ahmet Yesevi Üniversitesi)*
Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ- (*Atatürk Üniversitesi / Emekli)*
Prof. Dr. Ekrem ČAUŠEVIĆ- (*Zagreb Üniversitesi)*
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK- (*Fırat Üniversitesi)*
Prof. Dr. Gulnisa JAMAL- (*Sincan Ekonomi ve Finans Üniversitesi)*
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA- (*Marmara Üniversitesi)*
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN- (*Ege Üniversitesi)*
Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ- *(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)*
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ- (*İstanbul Kültür Üniversitesi)*
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Halil KOCA- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Hanifi VURAL- (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi)*
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. İlber ORTAYLI- (*Galatasaray Üniversitesi)*
Prof. Dr. Kemal POLAT- (*Amasya Üniversitesi)*
Prof. Dr. Kemal YAVUZ- (*Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)*
Prof. Dr. Layli ÜLKÜBAYEVA- (*Manas Üniversitesi)*
Prof. Dr. Leyla KARAHAN- (*Gazi Üniversitesi)*
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ- (*Gazi Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN- (*Cumhuriyet Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM- (*Nevşehir Üniversitesi)*
Prof. Dr. Metin AKKUŞ- (*Düzce Üniversitesi)*
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN- (*Hacettepe Üniversitesi)*
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mukim SAĞIR- (*Erzincan Üniversitesi / Emekli)*
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH- (*Erciyes Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN- (*İstanbul Üniversitesi)*
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ- (*Ardahan Üniversitesi)*
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA- (*İstanbul Üniversitesi / Emekli)*
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU- (*Hacettepe Üniversitesi)*
Prof. Dr. Rıdvan CANIM- (*Trakya Üniversitesi)*
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK- (*Dicle Üniversitesi)*
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU- (*Selçuk Üniversitesi / Emekli)*
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Selami ECE- *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Turgut KARABEY- (*Erzincan Üniversitesi)*
Prof. Dr. Vahit TÜRK- (*İstanbul Kültür Üniversitesi)*
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR- (*Ege Üniversitesi / Emekli)*
Prof. Dr. Yavuz ASLAN- *(Atatürk Üniversitesi)*

HAKEMLER – REFEREES (TAED-64)

Prof. Dr. Abdülbaki ÇETİN *(Bingöl Üniversitesi)*
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ *(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)*
Prof. Dr. Gülhan ATNUR *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. İlyas KAMALOV KEMALOĞLU *(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)*
Prof. Dr. İsmail DOĞAN *(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)*
Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER *(Harran Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK *(Hitit Üniversitesi)*
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU *(Erzurum Teknik Üniversitesi)*
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU *(Erzurum Teknik Üniversitesi)*
Prof. Dr. Raci TAŞCIOĞLU *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Selami ECE *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Şener DEMİREL *(Fırat Üniversitesi)*
Prof. Dr. Yavuz ASLAN *(Atatürk Üniversitesi)*
Prof. Dr. Yunus BALCI *(Pamukkale Üniversitesi)*
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU *(Trakya Üniversitesi)*
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Besim YILDIRIM *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ *(Erzurum Teknik Üniversitesi)*
Doç. Dr. Gülsemin HAZER *(Sakarya Üniversitesi)*
Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAYEVA *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI *(Gaziantep Üniversitesi)*
Doç. Dr. Mitat DURMUŞ *(Kafkas Üniversitesi)*
Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR *(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)*
Doç. Dr. Naile HACIZADE *(Selçuk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Nazire ERBAY *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Nilüfer İLHAN *(Yozgat Bozok Üniversitesi)*
Doç. Dr. Oğuzhan SEVİM *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU *(Atatürk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Uğur AKBULUT *(Erzurum Teknik Üniversitesi)*
Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT *(Kastamonu Üniversitesi)*
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ *(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Adem BALKAYA *(Kafkas Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN *(İstanbul Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ *(Atatürk Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ÜNAN GÖKTAN *(Doğuş Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Evren KÜÇÜK *(Kastamonu Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Hatice AKIN ZORBA *(Akdeniz Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Baha ÖZTUNÇ *(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL *(Atatürk Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLÇE *(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Nihangül DAŞTAN *(Atatürk Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI *(Atatürk Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ *(Erzurum Teknik Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ERDEM *(Ardahan Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Ulvi Ufuk TOSUN *(Atatürk Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU *(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf SÖYLEMEZ *(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)*
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ *(Atatürk Üniversitesi)*
Dr. Hikmet ÇİÇEK *(Dicle Üniversitesi)*

Atatürk Üniversitesi • Atatürk University
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
TAED-64, 2019.

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

SHERBOL ZHAPARALIEV 1-22
Kırgızistan'da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi
Shamanism in Kyrgyzstan: The Rise of the Kyrgyz Tengrism in the Modern Era

EMRULLAH YAKUT 23-45
Klasik Türk ve Fars Şiirinde "Gerdiş-İ Çeşm"
"Gardish-I Chashm" In Classical Turkish and Persian Poetry

ORÇUN ÜNAL 47-69
Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /N/ Sesinin Kökeni Üzerine
On The Origins of the Turkic 3sg Possessive Suffix and the pronominal /N/

ALİ KARAHAN 71-82
Müstear İsmin Ardındaki Giz: Türk Edebiyatında Râbia Hâtun Olayı
The Mystery behind Pseudonym: Râbia Hâtun Case In Turkish Literature

EMRAH GÜNDÜZ 83-102
Abdünnâfi İffet Efendi'nin Sâki-Nâmesi
The Sâki-Nâme of Abdunnâfi Iffet Efendi

VAHİD ADİL ZAHİDOĞLU 103-116
Dede Korkut Kitabı'nda Birkaç Kelimelerin Okunuşu Üzerine
Some New Reading Proposals in the Book of Dada Gorgud

AHMET TURAN DOĞAN 117-130
Kelür- / Keltür- / Ketür- / Getür- / Getir- ve Olur- / Oltur- / Otur- Fiilleri Üzerine
About Kelür- / Keltür- / Ketür- / Getür- / Getir- And Olur- / Oltur- / Otur- Verbs

MEHMET CİHAT ÜSTÜN 131-180
Şemseddin Sâmî'nin "Robenson" Çevirisi İçin Türkiye Türkçesi Ekseninde Bir Çeviri Değerlendirmesi
A Translation Evaluation on the Axif of Turkish in Turkey for Semseddin Sami's "Robenson" Translation

EBRU ÖZGÜN 181-198
Tarık Dursun K.'nın Öykülerinde İkinci Kişili Anlatıcının Görünümü: "Sen / Siz" Dili
The Second Person Point of View in Tarik Dursun K.'S Stories: "You" (Singular / Plural) Language

FERDA ZAMBAK 199-211
Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana"sı: İkincilleştirilmeden İlişki Kurulan Doğanın Dirimsel Gücü
Chingiz Aitmatov's "Mother Earth": Vital Power of Nature in a Relationship without Subordinating It

PELİN ASLAN AYAR 213-231
"Aşk" Teması Üzerinden Halide Nusret Zorlutuna'nın Şiirlerinin Yazınsal Değeri
Literary Evaluation of Halide Nusret Zorlutuna's Poems Through the "Love" Theme

TÜLİN ARSEVEN 233-251
Odgurmış'ta Kanaat/Akıbet İkilemi
Opinion / Fate of Dilemma in Odgurmiş

İLKNUR TATAR KIRILMIŞ 253-270
Derlenmiş Türk Halk Masallarının Çocuk Edebiyatı İçin Yeniden Yazılması
The Re-Writing of Folktales for Children's Literature

DUYGU ÖZAKIN 271-281
Fatma Aliye Hanım'ın Udî Romanında Kadın Özgürleşmesinin Sınırları: 'İffet Dairesinde' Çalışan Kadınlar ve 'Ötekiler'
Limits of Women's Liberation in Fatma Aliye Hanim's Udî: Women Working 'Within The Moral Boundaries' and 'The Others'

ABDULKADİR ÖZTÜRK 283-302
Çağdaş Kıpçak Türkçesinin Söz Varlığına Karay Türkçesinden Katkılar
Contributions from Karaim in Vocabulary of Contemporary Kipchak Turkish

MUHAMMET LÜTFÜ KINDIĞILI 303-312
Erzurum-Aşkale Güllüdere (Pırtın) Köyü'nden Ahşap Direkli Bir Cami Örneği
An Example of Wooden Post Mosque from Erzurum-Aşkale Güllüdere (Pirtin) Village

GÖKHAN DEMİRKOL 313-335
Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877)
Stamp Tax and Ottoman Humour Press (1874-1877)

NAİM ÜRKMEZ 337-354
1896-1898 Akçadağ Dümüklü Hadisesi
1896-1898 Akcadag Dumuklu Incident

SELAMİ KILIÇ 355-368
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Erzurum Palandöken'de Bir Kayak Kursu ve Bakû Heyet-i Seferiyesi
A Ski Course in Palandoken Erzurum during World War I and Baku Campaign Mission

SEVDA ÖZKAYA SOFU 369-384
II. Meşrutiyet Döneminde Türk-Macar İlişkilerinin Kaynağı Olarak Türk Basını
The Turkish Press in II. Constitutional Period as a Source of Turkish-Hungarian Relationships

İLYAS AK 385-408
Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması
Caucasus Islamic Army's Baku Rescue in Ottoman Press

MEVLÜT YÜKSEL 409-449
Düzenliye Ordu'ya Geçiş Döneminde Zabitan Mektebi'nde Verilen Askerî Konferanslar (1921)
Military Conferences Given At Zabitan Mektebi In The Process of the Formation of Regular Army (1921)

RECEP ÇELİK 451-473
Mısır Milliyetçi Hareketi ve Türk Dış Politikası (1924-1925)
Egyptian Nationalist Movement and Turkish Foreign Policy (1924-1925)

MUSTAFA EDİP ÇELİK 475-497
İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paktı'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası
Turkey's Middle East Policy from the End of the Second World War to Baghdad Pact

MERAL METİN GÖKSU - BETÜL ASLAN 499-514
Hayırseverlerin Eğitime Katkısı: Kayseri İli Örneği
Contribution of Benefactors to Education: Example of Kayseri Province

ŞENER DEMİREL - YELDA KÖKÇÜ 515-533
6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerin Estetik Unsurlar Açısından İncelenmesi
Investigation on the Aesthetic Elements Poetry of 6th Class Turkish Course Books

BAHADIR GÜCÜYETER - İZZET ŞEREF - AHMET KARADOĞAN 535-552
Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin Yabancı Öğrencilerin Türkçe Konuşma Becerilerine ve Kaygı Düzeylerine Etkisi
The Effect of Tutor Supported Teaching Model on Turkish Speaking Skills and Anxiety Levels of Foreign Students

DENİZ IŞIKOĞLU 553-562
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Hedef Kültüre Yönelik Metinlerde Değerler
The Values in Texts for Target Culture during Teaching Turkish as a Foreign Language

BÜNYAMİN SARIKAYA 563-580
Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) Etkinliklerin Değerlendirilmesi
Evaluation of Activities (5, 6, 7 and 8. Grade) in Secondary School Turkish Language Textbooks

YAZIM KURALLARI-YAYIN İLKELERİ 581-586
Author Guidelines - Editorial Principles

OSMANLI BASININDA KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN BAKÜ'YÜ KURTARMASI

CAUCASUS ISLAMİC ARMY'S BAKU RESCUE IN OTTOMAN PRESS

İLYAS AK
Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Res. Asst. Ataturk University, Faculty Of Letters, Department Of History
ilyas.ak@atauni.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-3772-7866

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 13.08.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.12.2018
Sayfa-Pages : 385-408
doi :

www.turkiyatjournal.com
http://dergipark.gov.tr/ataunitaed
This article was checked by
iThenticate

Atatürk Üniversitesi • Atatürk University
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
TAED-64, 2019. 385-408

OSMANLI BASININDA KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN BAKÜ'YÜ KURTARMASI

CAUCASUS ISLAMİC ARMY'S BAKU RESCUE IN OTTOMAN PRESS

İLYAS AK

Öz

1914 yılının Temmuz ayında başlayan Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında bitmiştir. 1918'in başlarında bu savaşın artık son bulacağını öngören bazı liderler, kurtuluş için farklı seçenekler aramaya ve uygulamaya başlamışlardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa da muhtelif tepkilere rağmen Mart 1918'de tamamı Müslümanlardan oluşan ve Doğu Ordular Grubu'na bağlı yaklaşık yirmi bin er ve erbaştan oluşan Kafkas İslam Ordusu'nu kurmuştur.

Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetme ihtimaline karşı, kurtuluşu Doğu'da görmüş ve vatanın kurtarılmasını da bu ordu aracılığıyla sağlamak istemiştir. Kardeşi Nuri Paşa'yı da bu ordunun başına getirmiştir. Enver Paşa, Rus işgali altında bulunan Azerbaycan ve Dağıstan'ı kurtararak Orta Asya ile olan bağlantısının önünü açmak istiyordu. Bu amaçla kurulan Kafkas İslam Ordusu, Bakü Muharebesi'ni kazanarak 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir. Bakü ele geçirildikten sonra Osmanlı Ordusu ileri harekâtla Dağıstan'da kurulmuş olan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne askeri destek de sağlamıştır.

Savaşın gidişatı Enver Paşa'yı haklı çıkarmış ve Osmanlı Devleti, Suriye-Filistin Cephesi'nde İngilizleri durduramadığı için ateşkes istemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, Osmanlı Ordusu'nun savaştan önceki sınırlarına çekilmesi istenmiştir. Bu istek üzerine Kafkas İslam Ordusu'ndaki askerlerin çoğu Doğu Anadolu'ya çekilerek, 15. Kolorduya katılmıştır.

Bu çalışmada, İkdam, Sabah, Tasvîr-i Efkâr, Vakit, Zaman gazetelerinden ve arşiv belgelerinden faydalanılarak, Enver Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaktaki amacının tam olarak ne olduğu, Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarması ve yarattığı etkinin Türk basınına yansıması; Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı

Abstract

The First World War, which began in July 1914, was completed in 1918. The inevitable end of war at the beginning of 1918 have begun to consider and implement alternative plans for salvation. War minister Enver Pasha also predicted that the war was about to end in March 1918. Despite several reactions, he established Caucasian İslam army, consisted of about 20 thousand soldiers and entirely Muslims depending on eastern army group.

Enver Pasha noticed the salvation in the East against the possibility of losing the First World War and in order to provide rescue of country through this army, he constituted a distinguished troop by putting his brother Nuri Pasha in charge. Enver Pasha wanted to rescue Azerbaijan and Dagestan from Russian occupation and to opened the way for their connection with Central Asia. The Caucasian Islamic Army which was established for this purpose won Baku Battle and entered Baku on 15 September 1918. After the capture of Baku, the Ottoman army also provided military support to the North Caucasus Republic, which was established in Daghestan.

The course of the war justified Enver Pasha and the Ottoman State had to ask for a truce because it could not stop the English on the Syrian-Palestinian side. According to the Mondros Armistice, which was signed after the request of the Ottoman State, The Ottoman Army was asked to withdraw from its borders before the war. On this request, most of the soldiers in the Caucasian Islamic Army withdrew to the Eastern Anatolia and joined the 15th Corps.

In this study; We will aim to bring light, what exactly was Enver Pasha's purpose in establishing the Caucasian Islamic Army, how responded the government dignitaries the effect of the Caucasus Islamic Army in the recovery of Baku; and on the Caucasus front, the Ottoman Empire which the issues were conflicted with the its allies Germany, it was

Devleti'nin müttefiki olan Almanya ile hangi konularda anlaşmazlık yaşayarak savaşın eşiğine geldiği ve bunun Osmanlı basınına nasıl yansıdığı aydınlatılmaya çalışılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Basın, Kafkas İslam Ordusu, Bakü, Birinci Dünya Savaşı, Kafkasya

reflection the Ottoman public opinion through the periodicals such as Ikdam, Sabah, Tasvir-i Efkar, Vakit, Zaman, and making use of archival documents.
Key Words: Press, Caucasus Islamic Army, Baku, First World War, Caucasus.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda genelde dünya, özelde ise Avrupa savaştan uzaklaşmış bir görünüme sahipti. Avrupa'da söz sahibi olan devletler, bir ikisi hariç, Napolyon Savaşları'ndan beri Avrupa'nın uluslararası meselelerinde birlikte karar vermekteydi. Bu durum, Büyük Güçlerin yöneticilerinin, birbirleriyle müzakere etmesine ve büyükelçilerden oluşan komitelerin sık sık toplanmasına neden olmaktaydı. Bu toplantılarda Osmanlı Devleti'nin ödeyemediği dış borçlar gibi farklı sorunlar dahi ele alınmaktaydı. Adına "Avrupa Uyumu" denilen işbirliği 1815'teki Viyana Kongresi'ne dayanmaktaydı [1] . Bu uyum aracılığıyla ulusların haklarına saygı gösterilmesi, anlaşmazlıkların silahla değil barışçı yollarla çözülmesi hedeflenmekteydi. Avrupa ülkelerindeki bu dayanışma zamanla kalıcı hale gelmişti ve bu yolla uluslararası ilişkiler birkaç kuşaktan itibaren iyi idare edilmişti[2].

Avrupa'daki bu denge Almanya ve İtalya'nın, Avrupa'da iki yeni devlet olarak ortaya çıkmasıyla değişmeye başladı. Alman ve İtalyanların siyasi ve milli birliklerini tamamlamasıyla, Avrupa siyasetine iki yeni güç katılmıştı. Bu iki yeni gücün sahneye çıkması, Avrupa diplomasisinde değişim yaşanmasına sebep oldu. Ayrıca bu değişim ve dinamizm önce bloklaşmayı sonrasında da Birinci Dünya Savaşı'na kadar giden süreci başlattı[3]. Bu büyük savaş önceki savaşlardan daha farklı bir niteliğe sahipti. Dünya ilk kez küresel ölçekte bir savaşa şahit olmaktaydı[4].

Fransız İhtilali'nden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süre, Osmanlı Devleti'nin çok fazla sorun yaşadığı bir zaman dilimi olmuştu. Osmanlı Devleti bu süre içinde, dış müdahaleye açık ve artık düşmüş bir Şark İmparatorluğu olarak görülüyordu. Ayrıca, toprak kayıplarına uğrayarak, bir Büyük Güç olmanın vasıflarını süratle yitirmeye de devam ediyordu. Tahsin Paşa'nın ifadesiyle, "İdare-i maslahat politikası para etmez olmuştu." Bir taraftan emperyalist sömürü ve yayılmacılık, diğer taraftan merkezkaç güçlerin gittikçe daha fazla baskın çıktığı bu yüzyılda, Osmanlı Dünyası ile Batı Avrupa arasında ortaya çıkan uçurum adeta geri çevrilemez bir nitelik kazanmıştı. Bu durumun yol açtığı siyasal ve toplumsal sonuçlar, savaş sonrasını derin biçimde etkilemişti. Osmanlı Devleti ıslahat yolundaki tüm çabalarına, devletin gidişatının yani meselenin özünü kavrayabilmiş cesur ve yetenekli devlet adamlarının girişimlerine rağmen, her geçen gün daha da ağırlaşan beka sorununu çözememişti. Bu sebeple kaybettiği "Büyük Güç" sıfatını

[1] Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 22, 2010, s. 97.
[2] Margaret MacMillan, *Barışa Son Veren Savaş,* Çev: Belkıs Çorakçı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 61.
[3] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyâsî Tarihi 1789-1914,* Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 291.
[4] Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 23.

yeniden kazanmayı ve devletlerarası yaşamın gerçekliklerini sağlayacak dönüşümleri gerçekleştirmeyi başaramamıştı. Osmanlılar, Batı ve Merkez Avrupa'da meydana gelen sanayileşme ve zenginleşme sürecinin çemberine dâhil olamadığı için aleyhlerine faaliyet gösteren dinamikler de daha kolay ve daha kısa sürede sonuç üretir olmuştu[5].

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor durumun farkında olduğundan, bloklaşan Avrupa karşısında safını açıkça göstermek istiyordu. Önce İtilaf Devletleri ile görüşüp bu blokta yer almak isteyen Osmanlı bürokrasisi, olumlu cevap alamayınca 1870'lerden 1914'e kadar geçen sürede her alanda müthiş bir gelişme kaydeden Almanların safına kaymaya başlamıştı[6]. İngiltere ile yarış içerisine giren Almanya, İkinci Wilhelm'in onayıyla 2 Ağustos 1914 yılında Osmanlı Devleti'yle gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştı. Almanya İmparatoru'nun aslında Osmanlı Devleti'nin dostu olmadığı ve sadece Şark'ta Alman çıkarlarını gerçekleştirmek isteğiyle bu anlaşmayı imzaladığını iddia edenler de vardı[7]. Karşılıklı beklentilere dayanan bu anlaşmayla Osmanlı Devleti yalnızlıktan kurtulmuş, zaten başlamış olan savaşa da iki ay sonra fiilen dâhil olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'na Kasım 1914'te fiili olarak dâhil olan Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi'nde, Rus Çarlığına karşı, Kasım 1917'de gerçekleşen hükûmet darbesi ile Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine kadar savaşmıştı[8]. Bolşevik propagandasının etkisiyle Rus askerleri cepheyi terk etmeye başlamış ve 3 Mart 1918'de Rusya'yı savaş dışı bırakan Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı[9]. Bu otorite boşluğunun ortaya çıkması Transkafkasya'yı [10] Rusya'dan tamamen ayırmıştı. Nitekim Transkafkasya

---

[5] Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında,* Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 42.

[6] Ali Kaşıyuğun ve Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies: International Journal of History,* C. 6, S. 5, 2014, s. 157-176; Ayrıca, 1835'in sonuna doğru özel bir ziyaret amacıyla İstanbul'a gelen Prusyalı Teğmen Helmuth von Moltke, Türk Ordusu'na danışmanlık yapmış ve Padişah üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Böylece Türk Ordusu'nda Alman nüfuzu geleneğinin ilk tohumları atılmıştı. Bu nüfuz, gittikçe kuvvetlenmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar da devam etmişti. Almanya özellikle İkinci Abdülhamid döneminde, Osmanlı Devleti ile gerek ticari gerekse askeri alanda yakın ilişki içerisindeydi. 1908 Jön Türk Devrimi'nden sonraki süreçte iktidara hâkim olan İttihatçılar zamanında da bu yakın münasebetler devam etmişti. Hatta Genç Türk iktidarının karşılaştığı dış siyasal sorunlar ve ekonomik güçler, onları İkinci Abdülhamid'den daha koyu bir Alman dostu olmak zorunda bıraktı (İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 118); İkinci Wilhelm (Kayser) Haziran 1888'de, 29 yaşında Alman İmparatoru oldu. Kayser, Bismarck gibi temkinli bir denge politikasından yana değildi. Bismarck'ın aksine yayılmacı bir politika izleyen Wilhelm'in Almanyası'nın amacı: "*Güneşin altında layık olduğu yeri almak"*tı. Almanlar, Kayser'in bu yeni politikasına *"Drang Nach Osten"* yani *"Doğuya Yöneliş"* adını vermişti (Ali Kaşıyuğun, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2014, s. 108-109).

[7] Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

[8] Mustafa Çolak, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Alman Mücadelesi (1917-1918)", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 143.

[9] Halil Bal, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kafkas Cephesi ve Osmanlı Devleti'nin Ermeni Siyaseti", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 59.

[10] "Transkafkasya" bölgesi için Mavera-yı Kafkasya, Güney Kafkasya, Cenubî Kafkasya, Zakafkasya, Kafkas-ötesi, Kafkas-berisi, Kafkas-ardı gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır. Bu farklı terminoloji bölge ülkelerinin

halkları[11], Rusya'daki rejim değişikliğinden faydalanarak kendi devlet organlarını oluşturmak için çalışmalara başlamışlardı. Diğer taraftan Bakü petrolleri, Transkafkasya'daki demir yolları ve Batum Limanı'na sahip olmak isteyen Almanya ile "Turan'a giden yolu" kontrol altında tutmayı amaçlayan Osmanlı Devleti arasında sert bir rekabet başlamıştı.

I. Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu ve Nuri Paşa

Osmanlı 3. Ordusu ile Rus Kafkas Ordusu delegasyonları 18 Aralık 1917'de Erzincan'da ateşkes antlaşması imzalamışlardı. Bu antlaşmayla iki taraf, savaşa son vermiş ve sınır hatları belirleninceye kadar da cephenin korunmasında uzlaşmıştı. Bunun yanında Ruslar, en kısa sürede imzalanacak olan genel barış antlaşmasıyla Doğu Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan çekileceklerini bildirmişlerdi. Rus Kafkas Ordusu özellikle Bolşevik İhtilali'nden sonra çözülmeye, mevzilerini terk eden Rus askerleri de evlerine dönmeye başlamışlardı. Rusların boşalttığı yerlerde güvenlik zafiyeti oluştuğu için bu kez de Rus askerlerden kalan silahlar ile Müslüman halkı katletmeye başlayan Ermeni çeteleri ortaya çıkmıştı. Bu gelişmelere ve Kafkasya'daki belirsizliklere *"Türkçülük"* duyguları iyice kabarmış olan Osmanlı yöneticilerinin kayıtsız kalması düşünülemezdi[12].

Enver Paşa ve arkadaşlarının üzerinde durdukları konulardan birisi de Azerbaycan halkının beklediği yardımı göndermekti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin, Azerbaycan ve Kafkasya'daki planlarının hayata geçirilmesi için gerekli olan askeri kuvvetleri oluşturmasına zemin hazırladı. Kurulacak olan askeri birliklerin yapısı 1918'in Ocak ve Şubat aylarında belirlenmiş ve bu yapıyı yönetebilecek birkaç subay da seçilmişti. Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya göre, bu yapının her birinin üç piyade alayından oluşan, üç piyade tümeninden meydana gelmesi gerekiyordu. Oluşturulan bu üç tümen, bir orduda birleşecekti. Savunma Bakanlığı'nın almış olduğu bir kararla 1. ve 2. Piyade Tümenlerini oluşturacak iki subay heyeti seçilerek Musul'daki 6. Ordu Komutanlığı'na; 3. Piyade Tümeni'ni oluşturacak başka bir subay heyeti ise Trabzon 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilecekti. Subaylar, gerekli direktifleri aldıktan sonra, Azerbaycan'da kurulacak ordunun çalışmalarına başlamıştı. Azerbaycan'a gidecek olan subaylara bazı teşvikler dahi verilmişti. Öncelikle subayların rütbesi bir derece artırılacak ve maaşları iki katına

coğrafi konumuna göre şekillenmiştir. Örneğin, Kafkasya'nın güneyi Türkiye'ye göre Kafkas-berisi iken, Rusya'ya göre Kafkas-ötesidir. Bu bölge bugün Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerinin yer aldığı, Kafkas dağlarının güney kısımlarını kapsamaktadır. "Transkafkasya", Batılı kaynaklarda Kafkasların ötesi, arkası anlamına gelen "Mavera-yı Kafkasya" olarak anılırken, Rus kaynaklarında ise "Zakavkazya" olarak geçmektedir. Bk. (Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 143).

[11] Gürcü Menşeviği Gegeçkori başkanlığında, Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşan "Transkafkasya Komiserliği" kurulmuştur (Çolak, *a.g.m.,* s. 143).

[12] Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 219-220.

çıkarılacaktı[13]. Hatta Kafkas İslam Ordusu[14]'na mensup subayların ailelerinin Kafkasya havalisine gitmelerinde dahi herhangi bir mahzur görülmemişti[15].

Enver Paşa, 3 Şubat 1918'de 6. Ordu Kumandanlığına gönderdiği mektubunda: *"Dağıstan, Türkistan ve Rusya'ya bağlı bütün İslâm memleketlerinin muhtaç olduğu yardımı yapmak ve teşkilâtı idare etmek için Tahran merkezli olmak üzere bir heyetle diğer bölgelere birer faal subayı gönderilmesini uygun bulduğunu; Tahran Merkez Heyet Başkanlığına Yarbay Nuri Bey'in[16] Dağıstan'a, Yarbay Şevket Bey'in Afganistan'a, Binbaşı Naim Cevat Bey'in emirlerine verilecek beş altı subayla gönderilmesini düşündüğünü"* bildirmişti[17].

Enver Paşa tarafından Kafkas İslam Ordusu'na komutan olarak atanan Nuri Paşa, 1918 Şubat ayının sonunda uçakla Musul'a gitmişti. Paşa'nın yanında bulunacak olan yaklaşık yirmi diğer subay da karayoluyla 25 Mart 1918'de Musul'a varmıştı. Paşa, *"Kafkas İslam Ordusu Harekâtı"* adlı hatıratında Musul'a 25 Mart 1918'de vardığını, orada, ondan önce 6. Ordu'dan Kafkasya'ya gönderilen Topçu Mülazımı Teğmen Muzaffer Bey'le karşılaştığını yazmıştı. Nuri Paşa ve heyeti 8 Nisan 1918'de Musul'dan hareket ederek Revandiz, Savuşbulak, Tebriz yoluyla Azerbaycan'ın Zengezur mıntıkasına ulaşmış, oradan da 25 Mayıs 1918'de karargâhındakilerle birlikte Gence'ye varmıştı.

Almanya, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluşundan rahatsızlık duyuyordu. Alman Genelkurmay Başkanlığından Binbaşı Gienanth 1 Mart 1918'de Alman Orduları Yüksek İdaresi'ne, Nuri Paşa'nın Trablusgarp'a geri dönmeyeceğini, onun yerine gizli bir görevle Kafkasya'ya gideceğini sağlam kaynaklardan öğrendiğini rapor ediyordu. Gienanth'a göre, Nuri Paşa'nın amacı Kafkasya'daki Müslüman halklarla bağlantı kurarak onların bağımsız devletler kurmalarına yardımcı olmaktı. Ayrıca Trabzon- Batum arasında ve

---

[13] Mehman Süleymanov, "Kafkas İslam Ordusu'nun Teşkili ve Faaliyetleri", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu***,** (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 205.

[14] Ruslar Kafkas İslam Ordusu'nu "Musulmanskaya" olarak adlandırmaktadır (Musa Qasımlı, "İngiliz Gazeteci Scotland Liddel Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması ve Nuri Paşa Hakkında", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı Cilt 1,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s.318).

[15] BOA, *DH. EUM. SSM., 32/47*, H. 26.12.1336.

[16] Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa 1890 yılında, Manastır'da doğmuştur. 1903-1906 yılları arasında Kuleli Askerî Lisesi'nde öğrenim gören Nuri Paşa daha sonra Harp Okulu'na girmiştir. 1906-1909 Harp Okulu'ndan Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Çarlık Rusya'sında Ekim 1917 Devrimi başarılı olup Bolşevikler iktidara sahip olunca Ruslar savaştan çekilme kararı almıştır. 3 Mart 1918 tarihinde Osmanlı Devleti, Sovyet Hükûmeti ile savaşı bitiren Brest-Litovsk antlaşmasını imzalar. Enver Paşa, Sovyet askerinin çekildiği bölgeleri ele geçirmek ve bu bölgelerdeki Türk ve Müslüman halkı Ermeni zulmünden kurtarmak amacıyla Kafkasya'ya planladığı harekâtını gerçekleştirmek için amcası Halil Kut'u (Paşa) Şark Orduları Grup Komutanlığı'na, kardeşi Nuri Paşa'yı da Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na atanmıştır. Asıl rütbesi kaymakamlık olan Nuri Paşa'ya padişah fermanıyla Fahri Ferik rütbesi ile Kafkaslarda padişah namına askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunma yetkisi verilmiştir. Ayrıca, Yaverân-ı Hazret-i Şehriyâri'lik payesi tevcih edilerek padişah yaveri yapılmıştır. Nuri Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Nejdet Karaköse, *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killiğil),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010, s. 3-8.

[17] Erol Kürkçüoğlu, *1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994, s. 167-168.

Bakü çevresinde bir araya gelen Müslüman askerler, Nuri Paşa'nın bu görevi için toplanmaktaydı[18]. Alman hoşnutsuzluğuna rağmen faaliyetlerine devam eden Nuri Paşa'nın karargâhı şu subaylardan oluşuyordu: Ordu Kurmay Başkanı bir Alman Albayı idi. İslam Ordusu Kurmay Başkanı Binbaşı Mehmed Nazım, İslam Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Osman Nuri, İslam Ordusu Komutan Başyaveri Yarbay Edip, İslam Ordusu Komutan Yaveri Üsteğmen Asaf, İslam Ordusu Kurmayı Üsteğmen K. Muzaffer, İslam Ordusu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Tevfik, İslam Ordusu Kurmayı Binbaşı Naim Cevat, İslam Ordusu Karargâh Subayı Yüzbaşı Sami, İslam Ordusu Topçu Müfettişi Binbaşı Kemal, İslam Ordusu Menzil Müfettişi Yüzbaşı Şefik, Siyasi Müşavir Ahmet Ağaoğlu[19].

Hem Doğu Anadolu'da düzeni sağlamak hem de Transkafkasya Hükûmeti'ni[20] barışa zorlamak için Kafkas İslam Ordusu, 25 Mart 1918'de ileri harekât başlatmıştı. Bu ileri harekât sonucunda Kafkas İslam Ordusu, 14 Nisan 1918'de Kars, Ardahan ve Batum'u da alarak Transkafkasya içlerine kadar ilerlemişti[21]. İleri harekâtını sürdüren Kafkas İslam Ordusu, 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girerek şehirdeki kontrolü tamamen ele geçirdi[22].

Enver Paşa savaşın kaybedilmesi ihtimaline karşı, kurtuluşu Doğu'da görmüş ve direnişi çete savaşlarıyla Doğu'dan başlatmayı ikinci bir plan olarak düşünmüştü. Nitekim

---

[18] Mustafa Çolak, "Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)", *History Studies: International Journal of History,* C. 6, S. 1, 2014, s. 31.

[19] İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 176-178.

[20] İttifak Devletleriyle Rusya arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Türk Ordularının Kafkaslarda rahatça ilerlemesini olanak sağlamıştır. Bu antlaşma, Türk Ordusu'nun ileri harekâtını diplomatik açıdan uygun, yasal bir çerçeve sağlamıştır. Rusya'daki sosyal çalkantılar ve uzun bir siyasi belirsizlikten sonra iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin, Brest-Litovsk Konferansı'nda Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakması, Türklere zengin Bakü petrollerinin yolunu açmıştır. Bu durum Kafkaslarda derin bir bunalıma yol açmıştır. O tarihlerde Transkafkasya bölgesinde Gürcü, Ermeni ve Azerilerin yanı sıra birçok azınlık grup bulunmaktaydı. Gürcü, Ermeni ve Azeri temsilcileri bölge için 28 Kasım 1917'de "Transkafkasya Komiserliği" adı altında geçici bir yönetim kurmuşlardı. Bu komiserlik üç Gürcü, üç Azeri, üç Ermeni ve iki Rus üyeden oluşup, Menşevik bir Gürcü olan Gegeçkori komiserliğin başkanlığına, aynı zamanda da dışişleri ve çalışma komiserliğine seçilmişti. Rus Kurucu Meclisi'nin 19 Ocak 1918'de Bolşeviklerce feshedilmesinin hemen ardından, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcileri bir araya gelerek adına "Seym" dedikleri bir temsilciler meclisi oluşturulmuştu. Seym, Nisan 1918'de, Transkafkasya'da Bağımsız Demokratik Federe Cumhuriyeti ilan ederek, yürütme yetkisine sahip bir hükûmet kurmuştu. Bk. (Kılıç,*a.g.e.,* s. 142-144); Selami Kılıç, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 4, 1996, s. 22). Transkafkasya Hükûmeti, Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımayarak, Türklerin ilerlemesini durdurmaya kalkışmıştır. Fakat Türk Ordusu, Transkafkasya Hükûmeti, Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımamasından yararlanarak ilerlemesini sürdürmüş, Bakü'yü ele geçirmiştir. Bk. (Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu***,** İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 155). Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan Transkafkasya Hükûmeti bağımsızlığını koruyamayarak, 1921 yılında Kızıl Ordu tarafından sonlandırılmıştır. Bk. (Firuz Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921,* Tarih&Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 15).

[21] Mustafa Çolak, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Alman Mücadelesi (1917-1918)", s. 141-168.

[22] Kafkas İslam Ordusu'nun faaliyetleri (kronolojik) için bk. Mehmet Rıhtım ve Minahanım Tekleli, "Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 670-712.

bunun provası yerel güçler ile Trablusgarp'ta (1911) İtalyanlara karşı başarılı bir şekilde yapılmıştı. Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Kafkas İslam Ordusu'nun askeri kısmının çoğu Doğu Anadolu'ya çekilerek, 15. Kolorduya katılmıştı. Mustafa Kemal'in öncülük ettiği Milli Mücadele Dönemi'nde, 15. Kolordu'nun başında Kazım Karabekir bulunuyordu. 15. Kolordu imzalanan Mütareke sonrasında silahlarını teslim etmeyerek, düzenli birlikler halinde bulunan tek Türk ordusuydu. Bu ordunun Doğu'da Ermenilere karşı başarılı mücadeleler vererek, kendini kanıtladığı ve Milli Mücadele ruhunu ateşlediği de unutulmamalıdır. Böylece Milli Direniş, Doğu'dan başlamış ve başarılı olmuştu. Bu durum, savaşın sonlarına doğru Kafkas İslam Ordusu'nu kuran, Enver Paşa'nın isabetli bir karar verdiğinin önemli bir göstergesiydi.

II. Türk Basınında Kafkaslar ve Bakü

İkinci Meşrutiyet'ten Mütareke yıllarına kadar İstanbul'da çeşitli gazeteler çıkmıştır.[23] İkdam[24], Zaman, Tasvîr-i Efkâr[25], Vakit[26] ve Sabah[27] gazeteleri İstanbul'da çıkan gazeteler arasında, tirajları yüksek olduğu için bu araştırmanın ana kaynağını oluşturmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Kafkas Cephesi'ndeki çarpışmalar, 12 Mart 1917'de çıkan ihtilâl sonucunda Çarlık rejiminin sona ererek, geçici hükûmetin kurulması sırasında durmuştu. Savaşa devam etmek isteyen geçici hükûmet de Bolşevik İhtilâli (7 Kasım 1917) ile ortadan kaldırılmış ve Bolşevik propagandasının etkisiyle Rus askerleri cepheyi terk etmeye başlamışlardı. Nihayet 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması ile Sovyet Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırında değişimler görülmeye başlanmıştı. Kars, Ardahan ve Batum'da tekrar hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, Doğu yönündeki ilerlemelerine devam etmişti. Enver Paşa'nın amacı Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'yü ele geçirmekti[28].

[23] Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 98.

[24] İkdam Gazetesi'ni çıkaran Ahmed Cevdet basın tarihimizin önemli simalarından birisidir. İkdam, Abdülhamid Devrinde 1894'da yayım hayatına başlamış olup Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamını yitirerek yayım hayatı son bulmuştur (Topuz, *a.g.e.,* s. 73).

[25] Tasvîr-i Efkâr'ın kurucusu Şinasi'dir. Daha önce Agâh Efendiyle beraber Tercümân-ı Ahvâl'i çıkaran Şinasi, kısa bir süre sonra bu gazeteyi bırakarak tek başına yeni bir düşünce ile gazete çıkarmaya karar vererek, Tasvîr-i Efkâr yayımlamaya başlamıştır. 27 Haziran 1862'deki ilk sayısında gazetenin amacı haber vermeyi, halka kendi yararlarını düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmektir. Tasvîr-i Efkâr 835 sayı yayımlanmıştır. Bk. (Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 22).

[26] Vakit Gazetesi 22 Ekim 1917'de yayım dünyasına katılmıştır. Bu gazeteyi, Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us birlikte bu gazeteyi çıkarmışlardır. Bk. (Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* s. 105); 1920 Mart'ında Yalman, Malta'ya sürgüne gönderilince gazetenin yönetimi Asım Us'a kalmıştır. Daha sonra, 18 Mart 1923'te Yalman kendi payına düşün hissesini 12 bin liraya Asım Us'a satarak Vatan'ı çıkartacaktır (Topuz, *Türk Basın Tarihi,* s. 123).

[27] Sabah Gazetesi yayım hayatına 1875 yılında başlamıştır. Gazetenin ilk sahibi Papadopulos adında bir Rum olup ilk başyazarı Şemsettin Sami'dir. 1882 yılında Mihran Efendi tarafından satın alınan gazete 1922 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Bk. (Murat Hanilçe ve İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası"*, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 2, S. 3, 2018, s. 7.

[28] Mevlüt Yüksel, "27 Ağustos 1918 Tarihli Sovyet Rusya-Almanya Antlaşması ve Azerbaycan Petrollerinin Paylaşılması Meselesi", *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (15-17 Ekim 2008) Bildirileri***,** Kars 2008, s. 454.

Kafkasya Cephesi'ndeki durum ve Bakü şehrinin ele geçirilmesi öncesi ve sonrasındaki gelişmeler Osmanlı kamuoyu tarafından yakinen takip edilerek, buradaki gelişmelerin çoğu gazetelerin ana sayfalarından (ser-levha) verilmiştir.

a- Genel Kafkasya Haberleri

Bakü hem petrol kaynakları hem de Orta Asya'ya açılan bir şehir olması nedeniyle İttifak ve İtilaf Devletleri tarafından önemsenen bir şehir olmuştur. Ayrıca kentin Türk ve Müslüman olması da Osmanlı Devleti'nin buraya ilgisini arttırmıştır. Bu sebeplerle Bakü'nün kurtarılması ve Kafkasya sınırındaki hareketlilik Osmanlı basınında da baş sayfalardaki yerini almıştır. Bakü'de Osmanlı kontrolünün sağlanması ile ilgili süreç, Osmanlı basınında *Genel Kafkasya Haberleri, Kafkas Murahhaslarının Faaliyetleri, Osmanlı Basınında Batum'un Geri Alınması, Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması* olmak üzere dört başlıkta toplanmaktadır.

Kafkasya ve halklarını tanımaya yönelik yazılar çoğunlukla İkdam, Zaman ve Sabah gibi gazetelerde yer almıştır. İkdam Gazetesi'nin 29 Mart 1918 tarihli nüshasından itibaren, gazetede Kafkasya Milletleri ile ilgili bir makaleler yazı dizisi başlatılmıştır. Bu konudaki ilkyazı Gürcülerle ilgili olup *Kafkasya Milletleri Gürcüler* başlığını taşımaktadır[29]. 30 Mart 1918 tarihli *Kafkasya Milletleri 2*[30] başlıklı yazıda Kafkasya nüfusu, yaklaşık yedi milyon olarak verilmektedir. Gazetede yakın tarihlerde *Biz ve Kafkasya*[31] şeklinde bir yazı dizisine de yer verilmiştir. 25 Haziran 1918 tarihli nüshada *Kafkasya'da*[32] adlı yazıda Çerkezlerin bir şikâyeti dile getirilmektedir. Sabah Gazetesi'nin 3 Haziran 1918 tarihli *Kafkasya İşleri*[33] başlığındaki haberi bölgedeki durumu aktaran bir diğer yazıdır. *Kars'ın Zabt ve İstihlâsı*[34] başlıklı yazı ise Kars şehrinin tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Güney Kafkasya Hükûmeti idaresi, sınırları ve çeşitli konularla ilgili yazılar, Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur. Zaman Gazetesi'nin *Şimâl-i Kafkasyada*[35] başlıklı haberi "Önceki günkü nüshamızın son haberler kısmında çok memnun olduğumuz bir haber yer aldı: Milli Ajans'ın bildirdiği bu habere göre Vilâdikafkas şehri, Şimâl-i Kafkasyalılar tarafından geri alınmış ve onların muhafazasına bırakılmıştır. Aldığımız özel haberlere göre son zamanlarda Vilâdikafkas, Kazakların elinde bulunuyordu. Bunlarda şehre vaktiyle Bolşeviklere karşı açtıkları mücadele neticesinde hâkim olmuşlardı. Fakat Vilâdikafkas hakikatte ne Kazaklara ne de Bolşeviklere aittir." diyerek Vilâdikafkas şehrinin ne Kazaklara ne de Ruslara ait olduğunu, ayrıca buraların da Kazaklardan kurtarıldığını müjdelemiştir. *Şimâl-i Kafkasya'nın İdâresi*[36] başlıklı yazıda sadaret ve başkumandanlıktan, Türkiye'de Şimâl-i Kafkasya halkı adına bulunan heyetin istekleri yer

[29] *İkdam,* "Kafkasya Milletleri 1", No: 7591, 29 Mart 1918 (29 Mart 1324).
[30] *İkdam,* "Kafkasya Milletleri 2", No: 7592, 30 Mart 1918 (30 Mart 1334).
[31] *İkdam,* "Biz ve Kafkasya", No: 7619, 26 Nisan 1918 (26 Nisan 1334).
[32] *İkdam,* "Kafkasya'dan", No: 7679, 25 Haziran 1918 (25 Haziran 1334).
[33] *Sabah,* "Kafkasya İşleri", No: 10255, 3 Haziran 1918 (3 Haziran 1334).
[34] *İkdam,* "Kars'ın Zabt ve İstihlâsı", No: 7621, 28 Nisan 1918 (28 Nisan 1334).
[35] *Zaman,* "Şimâl-i Kafkasyada", No: 146, 30 Ağustos 1918 (30 Ağustos 1334).
[36] *İkdam,* "Şimâl-i Kafkasya'nın İdâresi", No: 7631, 8 Mayıs 1918 (8 Mayıs 1334).

almaktadır *Kafkasya İşleri*[37] adlı yazı, "Evvel ve ahir tekrar ediyoruz. Biz Kafkas işlerini Karadeniz Meselesi gibi hayati meseleler içinde görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu'nun huzur ve sükûnu, selamet ve emniyeti, nasıl Karadeniz'e herhangi bir tahakküm eden kuvvetler ve galip gelenin tehdidi altında ve etkisinde bulundurulmamasını gerektiriyorsa, Kafkasya'nın dahi öyle serbest ve müstakil bir hayata sahip olmasını ve herhangi bir kuvvetin günün birinde tehdit edecek bir vaziyette bırakılmamasını gerekmektedir." diyerek Kafkasya'nın tam bağımsızlığına vurgu yapmaktadır. *Şimâl-i Kafkasya Hükûmeti*[38] haberini yazan Şahingiri adlı muhabir ise şöyle bir yazıya yer vermektedir: "Hiç şüphe yoktur ki 12 Mayıs 1918 tarihi hiçbir zaman haklı istiklal davasından vazgeçmemiş hükûmet, istila edene karşı boyun eğmemiş milletlerin birlik ve istiklaliyetlerini ilan etmeleri değil-fakat hırslı ve fütuhatçı bir siyasetin istila ve gasp eden bir hükûmetin emeller ve ihtiraslarına katiyen bir set çekilmiş olduğuna bir delil bariz olduğu için dünya tarihinde pek mühim bir mevki' işgal edecektir."

Sabah Gazetesi'nin 15 Mayıs 1918 tarihli sayısında *Şimâl-i Kafkasya*[39] ve *Şimâl-i Kafkasyalıların Beyannâmesi* yazıları önemlidir. Zaman Gazetesi'nin 10 Haziran 1918 tarihli sayısında yer alan *Şimâl-i Kafkasya Ahvâli* [40] başlıklı yazı ise "Kuban Müslümanlarının harp başlangıcındaki durumları ihtilâl esnasında Kuban Harekâtı.- Bolşeviklerle Kazaklar arasında ihtilâf- Kazaklar arasında ayrılık- Bolşevikler direnebilir mi? şeklinde olup dört başlığa ayrılmıştır. Haberin devamında, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Şimâl-i Kafkasya'ya giderek beş altı gün önce İstanbul'a geri dönen bir kişi Şimâl-î Kafkasya'da meydana gelen olaylar hakkında Milli Ajans muhabirine malûmat vermiştir: Harp ilan edildiği esnada ve harp ilan edildiği zaman Kuban havalisi herkesi muharebeye ortak etmek istemediler ve etmediler." İkdam Gazetesi'nin 28 Mayıs 1918 tarihli sayısında yer alan *Türkistan ve Kafkasya Hakkında Mülâkât*[41] adlı yazı da üç sene önce Rus Ordusu'na esir düşen bir subayın, Türkistan ve Kafkasya'nın durumu hakkında muhabire verdiği röportaj yer almaktadır.

Güney Kafkasya'nın istiklali, sulh ve müzakerelerle ilgili haberler de dönemin İstanbul basınında geniş yer bulmuştur. Örneğin Zaman Gazetesi'nin 5-6 Ağustos 1918 tarihli nüshalarında *Sulh Siyasetimizde Kafkasya*[42] başlıklı iki ayrı yazı yer almıştır. Ayrıca, aynı tarihlerde Vakit Gazetesi'nin 8 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Şimâl-i Kafkasyalıların Dehâleti*[43], *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâlî*[44] gibi Kafkasya'nın kurtuluşuna yönelik yazılar da kaleme alınmıştır. *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâlî* başlığını taşıyan haber, "Osmanlı Hükûmeti'ne bildirilen nota: Şimâl-i Kafkasya'nın seçkin halkının birleşmesi, Rusya'dan ayrılma ve bağımsız bir hükûmet halinde kurulmasına karar verilmiştir." diyerek Kafkasyalıların Rusya'dan ayrı bir hükûmet kurduklarını belirtmektedir. Vakit

[37] *Zaman,* "Kafkasya İşleri", No: 60, 30 Mayıs 1918 (30 Mayıs 1334).
[38] *Zaman,* "Şimâl-i Kafkasya Hükûmeti", No: 54, 27 Mayıs 1918 (27 Mayıs 1334).
[39] *Sabah,* "Şimâl-i Kafkasya", No: 10236, 15 Mayıs 1918 (15 Mayıs 1334).
[40] *Zaman,* "Şimâl-i Kafkasya Ahvâli", No: 68, 10 Haziran 1918 (10 Haziran 1334).
[41] *İkdam,* "Türkistan ve Kafkasya Hakkında Mülâkât", No: 7651, 28 Mayıs 1918 (28 Mayıs 1334).
[42] *Zaman, "*Sulh Siyasetimizde Kafkasya", No: 120, 4 Ağustos 1918 (4 Ağustos 1334).
[43] *Vakit,* "Şimâl-i Kafkasyalıların Dehâleti", No: 199, 8 Mayıs 1918 (8 Mayıs 1334).
[44] *Vakit,* "Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâlî", No: 205, 14 Mayıs 1918 (14 Mayıs 1334).

Gazetesi'nde 16 Eylül 1918'de yayımlanan *Kafkasya Hakkındaki Müzâkerât*[45] başlıklı yazı da "Alman-Rus Antlaşmasının Kafkasya'ya ait maddesi, Berlin Müzakeratının ortaya çıkardığı neticelere dair henüz hiçbir malûmat yayımlanmamıştır. Böyle mühim bir mesele de resmi bir malûmat yayımlanmazdı. Önce duyulanlar veya tahmin edilenler üzerinden haber vermeye kalkışmak doğal olarak doğru değildir." denmektedir. Sabah Gazetesi'nin 1 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Kafkasya ile Sulh Müzâkerâtı*[46]*,*14 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâli*[47] yazılarına yer verilmiştir. 20 Ağustos 1918 tarihli Vakit'te çıkan *Kafkas Cumhûriyetleri Arasında Münâsebât*[48] başlıklı haberde, "Tiflis özel muhabirimizin bildirildiği üzere Cenûb-i Kafkasya Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra, bunun bekası üzerinde üç cumhuriyet kuruldu: Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri. Bu üç cumhuriyet arasında birtakım anlaşamadıkları meseleler vardır ki bunların bir neticesi hudut, ikincisi Rusya terekesinin taksimi üçüncüsü de para basma meselesidir". Sabah Gazetesi'nde 16 Temmuz 1918'de çıkan *Kafkas Cumhûriyetleri İttihâdı*[49] başlıklı haber de önceki haberle benzer içeriklidir. Zaman Gazetesi'nde 16 Eylül 1918'de çıkan *Kafkas İşleri*[50] başlıklı bir yazıda, "Anlaşma ve onaylanması gümrükten mal kaçırırcasına büyük bir acele ile yapılan son Alman-Rus Antlaşması gazetemizde ve genel kanaat olarak pek haklı infiallere ve acı şikâyetlere sebep olmuştur. Ben bu hadiseden müteessir olduğum derecede iyi bilmiyorum. Çünkü Kafkas işlerini yakından takip edenler gibi ben de bu neticeyi çok zamandan beri hissetmiş bu yazılarımla ve sözlerimle hükûmet ve memleketi ikaza çalışmıştım." diyerek Alman Rus Antlaşması tenkit edilmiştir. Zaman Gazetesi'nin 2 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Kafkasya'da Hareket Var mı?*[51] başlıklı yazıda "Özel haberlerimiz: Kafkasya'da hareket var mı?" sorusu yöneltilerek barış meselesinde Almanya'nın bugünkü durumuna dair bir sosyalistin açıklamasına yer verilmiştir.

Kafkasya ile ilgili Vakit Gazetesi'nin 2 Eylül 1918 tarihli nüshasında *Almanya'nın Kafkas Siyâseti*[52] ile ertesi günkü sayısında aynı haberin devamı olan *Kafkasya Siyâsetimiz ve Ermeniler*[53] başlıklı haber Ermenileri, İngiliz ve Fransızlara karşı uyarmaktadır. Haber: "Tarihin ne kadar garip cilveleri vardır! on, on beş sene önce Amerika ve Avrupa'nın her köşesinde Osmanlı Hükûmeti aleyhinde kışkırtma yapmakla meşgul olan Ermenilere, bir gün gelecektir ki Osmanlı Hükûmeti istiklalinizin tek hakiki taraftarı ve savunucusu vaziyetinde bulunacaktır. Menfaatleri gerektirdiği sürece güya insaniyet namına yüz yüze gelen İngilizler, Fransızlar ve Ruslar mevcudiyetimizin en müşkül ve nazik dakikalarında size baş bile çevirmeyeceklerdir." diyerek sert bir şekilde Ermenileri uyarmıştır. Vakit Gazetesi'nin 22 Temmuz 1918 tarihli sayısındaki *Kafkasya İşleri*[54] adlı haberi, Resulzade

[45] *Vakit,* "Kafkasya Hakkındaki Müzâkerât", No: 325, 16 Eylül 1918 (16 Eylül 1334).
[46] *Sabah,* "Kafkasya ile Sulh Müzâkerâtı", No: 10222, 1 Mayıs 1918 (1 Mayıs 1334).
[47] *Sabah,* "Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâli", No: 10235, 14 Mayıs 1918 (14 Mayıs 1334).
[48] *Vakit, "*Kafkas Cumhûriyetleri Arasında Münâsebât", No: 300, 20 Ağustos 1918 (20 Ağustos 1334).
[49] *Sabah,* "Kafkas Cumhûriyetleri İttihâdı", No: 10296, 16 Temmuz 1918 (16 Temmuz 1334).
[50] *Zaman,* "Kafkas İşleri*",* No: 163, 16 Eylül 1918 (16 Eylül 1334).
[51] *Zaman,* "Kafkasya'da Hareket Var mı?", No: 118, 2 Ağustos 1918 (2 Ağustos 1334).
[52] *Vakit,* "Almanya'nın Kafkas Siyâseti", No: 311, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).
[53] *Vakit,* "Kafkasya Siyâsetimiz ve Ermeniler", No: 312, 3 Eylül 1918 (3 Eylül 1334).
[54] *Vakit,* "Kafkasya İşleri", No: 272, 22 Temmuz 1918 (22 Temmuz 1334).

Ahmed Emin Bey'in malûmatına dayanmaktadır. Haber gazetede şu şekilde verilmektedir: "Resûlzade Ahmed Emin Bey'in açıklaması: Son zamanlarda Kafkasların durumu hakkında yine birbirine zıt haberler gelmeye başladı. Bu haberler içerisinde en dikkat çekenlerden birisi de Dağıstan ahalisinin geneli, Kafkasya hükûmetleri arasında ortak bir heyet kurulmasına teşebbüs ettikleri idi." İkdam Gazetesi'nin 9 Mayıs 1918 tarihli sayısında *Şarkda İngilizlerin Hezîmetiyle Netîcelenen İkinci Ta'arruzları*[55] başlıkları yer almaktadır. Zaman Gazetesi'nde 2 Eylül 1918'de çıkan *Rusya Ahvâli*[56] başlığını taşıyan yazıda ise "Bolşeviklerin Şimâl-i Kafkasya harekâtına" yer verilmektedir.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin 16-22 Haziran 1918 tarihleri arasında çıkan *Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da 1-2-3*[57] şeklinde çıkmış olan yazı dizisi bulunmaktadır. "Ahmed Rasim Bey kardeşimiz bir süre önce Kafkasya'ya gitmişti" şeklinde yer alan haberde Ahmed Rasim Bey'in Kafkasya ziyareti duyurulmaktadır. Ayrıca, Ahmed Rasim, sadece Kafkasya'yı ziyaret etmemiş, Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir cephe olan Galiçya Cephesi'ndeki Osmanlı askerlerinin moralini artırmak amacıyla da bu cepheye ziyarette bulunmuştur. Ahmed Rasim bu cepheye, Türk askerine yardım amacıyla kampanya düzenlenmesi sonucu alınan tütünü de Türk askerine götürmüştür.

Zaman Gazetesi'nin 12 Haziran 1918 tarihli nüshasında yer alan ve Ahmed Hamdi'nin kaleme aldığı *Kafkasya'nın İstikbâlî ve Şark Hudûdlarımız*[58] başlıklı haber dikkate değer bir yazıdır. İçeriği şöyledir: "Taşnaksutyun'un Ermeni milleti adına söz söylemeye ve ileri atılmağa hakkı olabilir mi? Taşnaksutyun millet tarafından seçilmiş bir heyet midir veyahut millet kendisine bir hak vermiş midir? Biz çekinmeden diyebiliriz ki Taşnaksutyun'un hiç bir vakit Ermeni milleti adına ve bilhassa Türkiye Ermenileri adına söz söylemeğe katiyen hakkı yoktur. Biz Türkiye Ermenileri olarak hiç bir vakit hiç bir komiteye bağlı olmadığımız gibi Taşnaksutyun'a da böyle bir hak vermedik." Bu haberde Taşnaksutyun Cemiyeti'nin, Ermenileri savunma hakkı olan meşru bir cemiyet olmadığı vurgulanmaktadır.

b. Kafkas Murahhaslarının Faaliyetleri

Murahhas, devlet veya heyet adına istediği şekilde görüş bildirmeye yetkili olmak şartıyla başka bir devlet veya heyet nezdine gönderilen vekil anlamına gelmektedir[59]. Güney Kafkasya murahhaslarının faaliyetleri[60] Osmanlı basınında geniş olarak yer bulmuştur. İkdam Gazetesi'nin 12 Haziran 1918 tarihli nüshası *Cenûb-i Kafkasya ile Sulh*

[55] *İkdam,* "Şarkda İngilizlerin Hezîmetiyle Netîcelenen İkinci Ta'arruzları", No: 7632, 9 Mayıs 1918 (9 Mayıs 1334).
[56] *Zaman,* "Rusya Ahvâli", No: 149, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).
[57] *Tasvîr-i Efkâr,* "Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da", No: 2487, 16 Haziran 1918 (16 Haziran 1334); *Tasvîr-i Efkâr,* "Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da 2", No: 2488, 17 Haziran 1918 (17 Haziran 1334); *Tasvîr-i Efkâr,* "Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da 3", No: 2493, 22 Haziran 1918 (22 Haziran 1334).
[58] *Zaman,* "Kafkasya'nın İstikbâlî ve Şark Hudûdlarımız", No: 70, 12 Haziran 1918 (12 Haziran 1334).
[59] Raşit Gündoğdu vd. *Kâmûs-ı Türkî,* İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 1022.
[60] Ermeni, Gürcü ve Azeri temsilcilerinden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sarı, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918)", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 1, No. 2, 2016, s. 77.

'Akdî [61] başlıklı haberde: "Cenûb-i Kafkasya murahhaslarının barış görüşmelerinde bulunmak üzere Batum'a gelmesi."nin haberi aktarılmıştır.

Vakit Gazetesi'nde 10 Ağustos 1918 tarihli *Bakü ve Ermeniler*[62] başlıklı bir yazı yer almaktadır. Haberin içeriği şöyledir: "Ermeni murahhasları müşaviri Mösyö Hadisyan'ın yazarımıza röportajı şöyledir, Jorj Hadisyan Efendi son günlerde günlük refikâlarımızdan bir ikisine Bakü ve Azerbaycan hakkında Ermenistan'ın fütuhat emellerinden bahsettiler. Ermeni murahhasa heyeti müşavirlerinden Mösyö Hadisyan bu hususta bir bilgi verdi. Ermeniler, Bakü ve Azerbaycan'a ait diğer şehirler hakkında hiçbir kötü fikir beslemezler ve sadece Ermenilerle meskûn şehirleri, Ermenistan'ın parçası olarak kabul ederler."

İkdam Gazetesi 9 Mart 1918'de Kafkas murahhaslarının Trabzon'a gittiklerini bildirmektedir[63]. Yine *Şimâl-i Kafkasya*[64] adlı yazı ilk sayfada verilmiştir. Ayrıca İkdam Gazetesi'nin 20 Haziran 1918 tarihli nüshasında yer alan *Kafkasya Hey'et-i Murahhasası'nın Vürûdû*[65] başlığında murahhasaların Türkiye'ye gelişine dair bilgiye de yer verilmiştir. Gürcü ve Azerbaycan murahhasalarının Zonguldak'ta olduğu ve Ermenistan murahhasasıyla ilgili mülakat da İkdam'ın sütunlarında yerini almıştır. Sabah Gazetesi'nin 22 Temmuz 1918 tarihli sayısında *Kafkas Ahvâli*[66] başlıklı haberi ve arka sayfasındaki sütunlarda Kafkas murahhaslarının Bursa'da olduğu bildirilmektedir. İkdam Gazetesi'nin 26 Haziran 1918 tarihli sayısında *Kafkasya'da Müteşekkil Dört Hükûmet Murahhasları İstanbul'da*[67] başlıklı haberde "Azerbaycan heyetinin reisi Mehmed Emin Bey ile Dağıstan murahhaslarından Ali Han Kandemir'in Kafkas inkılabının safhası hakkında İkdam yazarına vermiş olduğu beyanata yer verilmektedir. Zaman Gazetesi'nin 14 Mayıs 1918 tarihli yazısı *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâliyeti*[68] başlığında yayımlanmıştır. Haberde şu bilgilere değinilmiştir: "Şimâl-i Kafkasya halkı hükûmet birleşmesinin merkez ayrılığında bulunmakta olan salahiyet-i kâmileyi sahip murahhasları Abdülmecid ve Haydar Yamanof Beyler, Şimâl-i Kafkasya'nın istiklalini Osmanlı Hükûmeti ile diğer bütün hükûmetlere aşağıdaki nota ile bildirmiştir: Şimâl-i Kafkasya milletleri usul dairesinde milli bir meclis seçmişlerdir. 1918 senesi Mayıs ve Eylül aylarında toplanan bu meclis Şimâl-i Kafkasya halklarının birleşmesi tesisini ilan etmiş ve icra kuvveti üyesi içerisinde aşağıda imzası bulunan hükûmet-i hazıraya tevdi eylemiştir."

Zaman Gazetesi'nde 14 Mayıs 1918 tarihinde çıkan haber *Kafkasî Hükûmât*[69] murahhaslarının Kafkasya'daki hükûmetleri bir çatı altında toplaması çabalarına yönelik olup haberin içeriği şöyledir "Aldığımız güvenilir bilgilere göre Kafkasya'nın her türlü emeller ve dış güçlerin taleplerinden masun ve kutlu ilerleme ve yükselmesinde serbest ve

[61] *İkdam,* "Cenûb-î Kafkasya ile Sulh 'Akdî", No: 7666, 12 Haziran 1918 (12 Haziran 1334).
[62] *Vakit,* "Bakü ve Ermeniler", No: 290, 10 Ağustos 1918 (10 Ağustos 1334).
[63] *İkdam,* "Kafkas Murahhâslarımız", No: 7571, 9 Mart 1918 (9 Mart 1334).
[64] *İkdam,* "Şimâl-i Kafkasya", No: 7638, 15 Mayıs 1918 (15 Mayıs 1334).
[65] *İkdam,* "Kafkasya Hey'et-i Murahhasası'nın Vürûdû", No: 7674, 20 Haziran 1918 (20 Haziran 1334).
[66] *Sabah,* "Kafkas Ahvâlî", No: 10302, 22 Temmuz 1918 (22 Temmuz 1334).
[67] *İkdam,* "Kafkasya'da Müteşekkil Dört Hükûmet Murahhasları İstanbul'da", No: 7680, 26 Haziran 1918 (26 Haziran 1334).
[68] *Zaman,* "Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâliyeti", No: 41, 14 Mayıs 1918 (14 Mayıs 1334).
[69] *Zaman,* "Kafkas-ı Hükûmât", No: 102, 16 Temmuz 1918 (16 Temmuz 1334).

hür bulunması için Şimâl ve Cenûb-i Kafkasya'da yeni doğan hükûmetlerin bir konfederasyon hâlinde birleşmesi ve teşkili lüzumuna öteden beri inanmış bulunan Şimâl-i Kafkas murahhasları gereken girişimlerde bulunmuştur."

Zaman Gazetesi'nin 23 Ağustos 1918 tarihli *Şimâl-i Kafkasya İstiklâlî Tehlikede*[70] adlı yazıda Kuzey Kafkasya Müslümanlarının oluşturdukları milli hükûmetlere İstanbul'dan onay verilmesine yönelik gönderilen murahhasa heyeti hakkında şu bilgi aktarılmaktadır:"Şimâl-i Kafkasya Müslümanları Vilâdikafkas'ta, Timur Hân şurada akd istedikleri içtimalar neticesinde milli hükûmetler teşkil etmişler ve bu hükûmetlerin hükûmât-ı müttehide halinde istiklalini ilana karar vererek bu maksatla İstanbul'a büyük bir murahhasa heyeti göndermişlerdir."

Zaman Gazetesi 2 Eylül 1918 tarihli nüshasında *Kafkasya Mesâ'ili*[71] başlıklı yazısında "Azerbaycanlıların mütalaası, Azerbaycan ve Ermeni murahhasaları üyelerinden birer kişi ile edilen mülakat" aktarılmıştır. Ayrıca Sabah Gazetesi'nin yer alan 27 Nisan 1918 tarihli sayısında *Şimâl-i Kafkasya Murahhasları ile Mülâkât*[72] başlıklı haberde Kafkas murahhasları ile yapılan mülakat üzerinde durulmuştur.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, 20 Haziran 1918 tarihli sayısında *Kafkasya Hey'ât-ı Murahhasasının Muvâsalatı*[73] nı bildirmektedir. Haber: "İstanbul Konferansı- 15 Murahhas- müttefik devletler murahhasları- Gürcü murahhasıyla mülakat- Azerbaycan murahhasları Zonguldak'ta" gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Aynı Gazetenin ertesi günkü sayısında *Cenûb-i Kafkasya Murahhaslarımız Şehrimizde*[74] başlığı altında Azerbaycan heyetinin Zonguldak'a hareketi ve konferansın nerede toplanacağına dair bir yazı da yayımlanmıştır. Yine Tasvîr-i Efkâr'ın 24 Haziran 1918 tarihli nüshasında çıkan haberde artık murahhasların Osmanlı Devleti'ne geldiği bildirilmekte ve *Şimâlî Türkleri Murahhasları*[75] başlığındaki haberde "Birkaç gün önce şehrimize gelen murahhasların kısa malûmatı" girişiyle bu murahhaslar hakkında bazı kısa bilgiler verilmiştir.

Vakit Gazetesi'nin 1 Mayıs 1918 tarihli sayısında *Kafkasya ile Sulh*[76] adlı yazıda Cenûb-i Kafkasya Hükûmeti'ndeki yönetim değişikliğiyle beraber artık Osmanlı Devleti ile barış müzakerelerinin başlayacağı belirtilmektedir. Haberin içeriğinde şu bilgiler yer almaktadır: "Cenûb-i Kafkasya Hükûmeti'nin eski reisi olup Osmanlı Hükûmeti'nin barış şartlarına muhalif olan Gegeckori'nin devrilmesi ve Hükûmet başkanlığı, Hariciye Nazırı ve Murahhasa Heyeti Başkanı Çenkeli'nin geçmesi üzerine yeniden Osmanlı Devleti ile Cenûb-i Kafkasya Hükûmeti arasında barış müzakerelerinin başlanması görüşü ağır basmaya başlamıştır."

Vakit Gazetesi'nin 27 Haziran 1918 tarihli nüshasında *Kafkas Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri*[77] başlıklı haber, Ermenistan yöneticilerinin Osmanlı

---

[70] *Zaman,* "Şimâl-i Kafkasya İstiklâlî Tehlikede", No: 139, 23 Ağustos 1918 (23 Ağustos 1334).
[71] *Zaman,* "Kafkasya Mesâ'ilî", No: 149, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).
[72] *Sabah,* "Şimâl-i Kafkasya Murahhasları ile Mülâkât", No: 10218, 27 Nisan 1918 (27 Nisan 1334).
[73] *Tasvîr-i Efkâr,* "Kafkasya Hey'ât-ı Murahhasasının Muvâsalatı", No: 2491, 20 Haziran 1918 (20 Haziran 1334).
[74] *Tasvîr-i Efkâr,* "Cenûb-î Kafkasya Murahhaslarımız Şehrimizde", No: 2496, 21 Haziran 1918 (21 Haziran 1334).
[75] *Tasvîr-i Efkâr***,** "Şimâl-i Türkleri Murahhasları", 24 Haziran 1918 (24 Haziran 1334), No: 2495.
[76] *Vakit,* "Kafkasya ile Sulh", No: 192, 1 Mayıs 1918 (1 Mayıs 1334).
[77] *Vakit,* "Kafkas Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri", No: 249, 27 Haziran 1918 (27 Haziran 1334).

Hükûmeti ile sıkı dostluk kuracağı ve iyi komşu olacağını ifade eden bir haber olup içeriğinde özetle şunlara değinilmiştir: *"Ermenice gazetelerin mütalaatı İstanbul Konferansı'na katılmak üzere gelen Ermeni murahhasaların şehrimize ulaşması münasebetiyle Ermenice yayımlanan refikâmız son günlerde birtakım mütalaat yayımlamaktadır. Dikkat çekici bulduğumuz bu mütalaatı aynen yayımlamaya sütunlarımız müsait olmadığı için yalnız en mühim gördüğümüz noktalarını aşağıda yayımlıyoruz: (...) Ermenistan'ı idare idenler Osmanlı Hükûmeti'ne artık iyi komşu olacak ve bu samimi dostluk olacak."*

III. Osmanlı Basınında Batum'un Geri Alınması

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1479'da ele geçirilen Batum şehri, yaklaşık beş yüz yıl Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'ni (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) kaybetmesiyle imzalanan Berlin Antlaşması sonrasında Batum, Rusya'ya bırakılmıştır. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ihtilallerinden faydalanarak Nisan 1918'de Batum'u yeniden ele geçirmiştir. Ancak bu idare çok uzun sürmemiş, savaştan sonra imzaladığı Mondros Mütarekesiyle bölgeyi tahliye etmek zorunda kalmıştır[78]. Osmanlı Ordularının Batum'u yeniden ele geçirmesi, Osmanlı basınında geniş yankı bulmuştur. Batum'u geri aldıktan beş ay sonra, Bakü'yü ele geçirecek olan Kafkas İslam Ordusu için Batum'un ele geçirilmesi oldukça önemlidir. O yüzden Batum'un yeniden Türk hâkimiyetine geçme sürecini, Osmanlı basınından aktarmak konunun bütünlüğü açısından önemlidir.

İkdam Gazetesi'nin 7 Nisan 1918 tarihli *Batum'a Doğru*[79] yazı dizisinde Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâtı aktarılmaktadır. Aynı gazetenin ertesi günkü sayısında *Batum'a Doğru Muzafferâne Hareketlerimiz* [80] başlıklı haberde ileri harekâttaki son durum aktarılmıştır. *Ordumuz Batum'u İstirdâd İtti* adlı yazı artık Batum'un Türk Ordusu tarafından geri alınışı müjdelemektedir [81] . Zaman Gazetesi'nin *Kafkasya Ahvâli* [82] başlığındaki haber Kars, Ardahan ve Batum'un Rus işgalinden önce ve sonraki süreciyle ilgili bir haberdir. İçerikten önemli bir pasaj aktarmak gerekirse "Brest Litvosk Barışı'ndan önce Batum Kars ve Ardahan şehirlerinin Osmanlı Ordusu tarafından geri alınması ve Osmanlı Devleti'nin toprak parçasına dâhil olmadan önce Kafkasya'nın ne gibi karışıklık ve kargaşa geçirdiği hakkında 24 Nisan 1918 tarihli Frankfurt Zaytung Gazetesi'nin verdiği malûmat- dikkat çekici görüldüğü için aşağıda verilmiştir." şeklinde önemli bir bilgi aktarılmaktadır. İkdam Gazetesi'nin 4 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Batum Müzâkerâtı*[83] haberi vardır. Ayrıca Zaman Gazetesi'nin 29 Mayıs 1918 tarihli sayısında çıkan *Cenûb-î Kafkasya İstiklâlî*[84] başlıklı haberi, Bolşeviklerin Batum müzakeratına katılmak istediğinden bahsederek, Almanların, Rusya ile anlaşarak Kafkasya'da bazı yerleri işgal edeceğinden tedirginlik duyulmaktadır. Haberde şu hususların altı

[78] Mustafa Sarı, *Türkiye Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 475.
[79] *İkdam,* "Batum'a Doğru", No: 7600, 7 Nisan 1918 (7 Nisan 1334).
[80] *İkdam,* "Batum'a Doğru Muzafferâne Hareketlerimiz", No: 7601, 8 Nisan 1918 (8 Nisan 1334).
[81] *İkdam,* "Ordumuz Batum'u İstirdâd İtti", No: 7609, 16 Nisan 1918 (16 Nisan 1334).
[82] *Zaman,* "Kafkasya Ahvâlî", No: 47, 20 Mayıs 1918 (20 Mayıs 1334).
[83] *İkdam,* "Batum Müzâkerâtı", No: 7627, 4 Mayıs 1918 (4 Mayıs 1334).
[84] *Zaman,* "Cenûb-î Kafkasya İstiklâlî", No: 59, 29 Mayıs 1918 (29 Mayıs 1334).

çizilmektedir: "*Sovyetler hükûmetinin bir notası:* Bolşevikler, Batum müzakeratına katılmak istiyorlar- *Cenûb-i Kafkasya işlerine müdahale:* Milli Ajans dün bize mühim bir haber verdi. Moskova Hükûmeti, Kafkasya işleriyle bizim anlayacağımız bir tarzda uğraşmak istiyor. Moskova Hükûmeti'nin 22 Mayıs'ta Almanya sefiri Kont Mirbah'a verdiği notanın birçok kısımları buna şüphe bırakıyor. Rusya Hükûmeti'nin bu notasında Almanya ile Rusya arasında cereyan edecek müzakerata mevzu olmak üzere teklif edildiği hususlar arasında hududun tayini, eski Rusya'nın bazı kısımları üzerindeki Almanların haklı işgali."

IV. Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması

Almanya'nın savaşın daha ilk günlerinde Kafkasya'ya yönelik ilk askeri girişimi başlamadan son bulduysa da, Alman endüstrisinin önde gelen ünlü sanayicisi August Thyssen, 1914 Ağustos'unun sonlarında Alman Şansölyesi'ne sunduğu raporunda Kafkas topraklarının ilhak edilmesini talep etmiştir. August Thyssen, Eylül 1914'te yine Şansölye'ye gönderdiği mektubunda "Bakü petrolü, zengin demir-kömür-manganez yatakları ve stratejik öneminden dolayı Kafkasya'nın Alman egemenliği altında olması gerektiğini" belirtmekteydi[85]. Bölgeye, savaşa giren her iki blok da önem veriyor ve buralarda mutlak hâkim olmayı amaçlıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın zayıf halkalarından biri olan Rusya'daki Çarlık rejim, Şubat ve Ekim 1917 Devrimleri sonucunda yıkılması, bölgedeki mücadeleleri arttırdı. Kurulan yeni hükûmetin "ilhaksız ve tazminatsız barış" isteyip savaştan çekilmek istemesi, İttifak devletleri için önemli bir başarıydı. Fakat Rus Devrimi, Osmanlı-Alman ittifakını da çökme noktasına getirmişti. Nitekim Rus Orduları işgal ettikleri Osmanlı topraklarını ve Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Transkafkasya'daki demir yolları, Bakü petrolleri ve Batum Limanı gibi stratejik yerlere sahip olmak isteyen Almanya ile "Orta Asya'ya giden yolu" kontrol altında tutmayı amaçlayan Osmanlı Devleti arasında amansız bir rekabet başlamıştı. Almanların karşı çıkmasına rağmen Nuri Paşa öncülüğündeki Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'de tamamen kontrolü sağlamıştı. Osmanlı Ordusu'nun burada olması Türkleri, hem Bolşeviklerden hem de Ermenilerden korumanın teminatıydı. Şehir, stratejik konumundan ve petrol zenginliğinden dolayı savaşan her iki blok için de ayrı bir önem arz ediyordu. Hatta Osmanlı Devleti ile Almanya bu bölge için birbirleriyle dahi savaşmışlardı. Bakü'nün bu önemi ve Kafkas İslam Ordusu tarafından ele geçirilişi, Osmanlı basınında da geniş bir yankı bulmuştu[86].

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi 4 Temmuz 1918 tarihli sayısında Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın Gence'ye gidişini şöyle duyurmuştur: *"Mühim Haberler: Gence'de Nuri Paşa'nın Kabulü:* Berlin- Moskova gazetelerine Ejderhan'dan bildiriliyor: General Nasır Paşa Elizabetpol'e ulaşmış ve Müslüman Sovyet'i üyeleri tarafından şaşaalı gösterilerle karşılanmıştır." Aynı nüshada *"*Bu telgrafnamede konu olan Azerbaycan'ın halen idare merkezi Gence şehridir. Gence'de Müslüman halk temsilcileri tarafından şaşaalı şekilde kabul edildiği bildirilen zaten Nasır Paşa olmayıp, Nuri Paşa'nın olması

[85] Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkas Halklarını Rusya'ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 62, 2018, s. 484.
[86] Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 143.

muhtemeldir. Zira bizim, bilinen rütbeli subaylarımız arasında Nasır Paşa adında bir kişinin olmadığını biliyoruz[87]." şeklinde verilen haberde Gence'de görkemli bir şekilde karşılanan kişinin Nasır Paşa değil, Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa'nın olduğu bildirilmektedir.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin 5-7 Mayıs 1918 tarihli sayılarında çıkan *Kafkasya Mektûbları 1-2*[88] adlı yazı dizisi Kafkasya arazisi, şehrin hali ve tahribat, düşman metrukâtı ve Bakü hakkındaki konuları içermektedir. Zaman Gazetesi'nin 9 Temmuz 1918 tarihli nüshasında *Bakü Ermenileri, Almanları Davet Ediyor*[89] başlıklı bir haber yer almaktadır. İki müttefik devletin Kafkaslarda petrol kuyuları ve bölgenin stratejik öneminden dolayı anlaşamadığını, hatta savaştığını daha önce belirtmiştik. Bu haberde ise konuya şu ifadelerle değinilmektedir: "Cenûb-i Kafkasya'da bir Ermeni Hükûmeti'nin de ortaya çıkması üzerine gerek Türkiye gerekse müttefiklerimize karşı eleştirilerde bulunanlar pek yanlış bir siyaset takip edilmiş olduğunu söyleyenlere, istikbal için yine tehlikeli ihtimallere meydan verildiğini iddia edenler pek çok oldu. Biz bu kadar acı tecrübeler görmüş, kanlı dersler almış olan Ermenilerin nihayet kışkırtmalar ve teşviklere kapılarak Türkiye aleyhinde yürümenin bir fayda vermeyeceğine kanaat getirmekteyiz."

Zaman Gazetesi'nin 18 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Kafkasya'da Neler Oluyor?*[90] başlıklı haberde İngiliz ve Bolşeviklerin Kuzey Kafkasya'daki taarruzlarına karşın Osmanlı Devleti'ni süratle hareket etmesi gerektiği ve eğer geç kalınırsa Kafkaslarda telafi edilemez sonuçların olacağı bildirilmektedir. Haber kısa kısa başlıkla şeklinde "Bakü'de İngiliz Kuvveti- Sovyet Askerlerinin Kuzey Kafkasya'ya doğru taarruzları" şeklinde olup haberin içeriği: "Türkiye ile Azerbaycan arasında kabul edilen sözleşmede Kafkasya meselelerinde öteden beri takip ve müdafaa ettiğimiz mesleğin neden ibaret bulunduğu muhterem kardeşlerimizce malûmdur. Biz her fırsat vesile oldukça Kafkasya meselelerinde süratle hareket etmek lazım geldiğini ve geçirilecek her günün büyük zararlarla sonuçlanacağını, çünkü düşmanlarımızın boş durmadıklarını söyledik ve söyleyeceğiz." ifadeleriyle devam etmektedir.

İkdam Gazetesi'nde yer alan 15 Temmuz 1918'deki *Kafkasya'da: Bakü ve Tahran'dan*[91] başlıklı haberde *Ermeni Askerlerinin Teşebbüsü Var Mı?* sorusuna yanıt aranmıştır. Gazetenin 23 Temmuz 1918 tarihli nüshasında ise *Azerbaycan Dâhilinde Neler Olub Bitti!*[92] başlıklı yazıda Ermeniler, Gürcüler ve Azerbaycanlılar arasında yaşananlar aktarılmaktadır. İkdam Gazetesi 19 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Bakü Önünde, Kazan Pişgâhında*[93] adlı haberinde "İngilizlerin Bakü'ye asker çıkarmasını onaylayan İkdam Gazetesi'nin özel telgrafı, Bakü muhafızları kimler imiş? Kafkasya'da Rus nüfuzu, Sovyetlerin Kazan'ı kuşatması, Rusya'da ileri hareketleri." gibi muhtelif haberleri özetlemiştir. Gazetenin 21 Ağustos 1918 tarihli sayısında da *Bakü'de Dâhilî İhtilâllerin*

[87] *Tasvîr-i Efkâr,* "Gence'de Nuri Paşa Kabulü", No: 2505, 4 Temmuz 1918 (4 Temmuz 1334).
[88] *Tasvîr-i Efkâr,* "Kafkasya Mektûbları 1", No: 2445, 5 Mayıs 1918 (5 Mayıs 1334); *Tasvîr-i Efkâr,* "Kafkasya Mektûbları 2", No: 2447, 7 Mayıs 1918 (7 Mayıs 1334).
[89] *Zaman,* "Bakü Ermenileri Almanları Davet Ediyor", No: 97, 9 Temmuz 1918 (9 Temmuz 1334).
[90] *Zaman, "*Kafkasya'da Neler Oluyor?", No: 124, 18 Ağustos 1918 (18 Ağustos 1334).
[91] *İkdam,* "Kafkasya'da: Bakü ve Tahran'dan", No: 7697, 15 Temmuz 1918 (15 Temmuz 1334).
[92] *İkdam,* "Azerbaycan Dâhilinde Neler Olub Bitti!", No: 7705, 23 Temmuz 1918 (23 Temmuz 1334).
[93] *İkdam,* "Bakü Önünde, Kazan Pişgâhında", No: 7731, 19 Ağustos 1918 (19 Ağustos 1918).

T'âkibî [94] başlıklı yazıda, Bakü'de müteşekkil hükûmetler, Sovyetler, Ermeniler, Azerbaycanlılarla birçok inkılap ve ihtilallere konu olan Bakü şehri diye bir fotoğraf verilmektedir. İkdam Gazetesi'nin 27 Ağustos 1918 tarihli sayısında yer alan *Azerbaycan ile Gürcistan Arasında*[95] başlıklı haberinde Gürcülerin, Azeri topraklarında göz koyduğu yerler harita üzerinden gösterilmektedir.

Zaman Gazetesi'nin 6 Eylül 1918 tarihli sayısında çıkan *Bakü Ahvâli*[96] başlıklı haber, İngilizlerin Bakü'ye asker çıkarmasına dair önemli bilgiler içermektedir: "Bu haberde, diğer taraftan İngilizlerin "Bakü'yü sonuna kadar savunacağız." Söylemlerinde bulunduktan sonra, Bakü'den askerlerini geri çekip firar etmelerinin de Osmanlı kamuoyunca anlaşılamadığı dile getirilmiştir. Sabah Gazetesi'nin 26 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Bakü'de İngiliz Askeri*[97] ve 29 Ağustos 1918 tarihli *İngilizlerin Yeni Yarma Teşebbüsleri*[98] ile 2 Ağustos 1918 tarihli nüshasında *Bakü Şehrinin Rusya İle Râbıtası Kesilmiş*[99] başlıklı haberlerde Bakü Muharebeleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca 27 Eylül 1918 tarihli Sabah nüshasında *Yine Bakü Mes'elesi*[100] adlı haber, iki müttefik, devlet Osmanlı ile Almanya'nın, Bakü'den dolayı anlaşamadıklarını yazmış; Alman Hariciye Nazırı'nın "Bakü, Rusya için hayati bir ihtiyaçtır" cümlesine tepki gösterilmiştir. Haber şu cümlelerle hayat bulmuştur: "Rusya ile Almanya arasında imzalanmış olan ek anlaşmaların, memleketimizde yarattığı olumsuz hava henüz tamamıyla dağılmamıştır. Dayanışmanın ihtiyaç olduğu bir zamanda Alman Hariciye Nazırı'nın söylemiş olduğu nutukta da Bakü'nün Rusya için bir hayati ihtiyaç teşkil ettiğini iddia etmesinin memleketimizde pek nahoş bir tesir uyandırdığını söylemekten kendimizi alamayız."

Almanya'nın İstanbul Sefiri Bernstorff 1918'de, Osmanlı Devleti'ne haber verilmeden imzalanmış olan Alman-Rus Antlaşmasından dolayı Hariciye Nazırı Nesimi Bey'in kızgın olduğunu ve Talat Paşa'nın Berlin ziyaretine başlamadan önce Osmanlı Hariciyesi'ni rahatlatmak gerektiğini de yazmıştır[101]. Osmanlı ve Alman ittifakına hasar veren diğer bir husus Bakü'nün geleceği konusundaki anlaşmazlıklardı. Sabah Gazetesi'nin 2 Eylül 1918 tarihli sayısında *Bakü'nün Âtisi Mes'elesi*[102] başlıklı haberde, Bakü civarındaki petrollerin Almanya ile Rusya arasında yapılan bir anlaşma sonucunda, Rusya'ya terkine karar verilmesinin Osmanlı basını ve kamuoyunda tepkiyle karşılandığından bahsedilmektedir. Ayrıca Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bu durumu danışmaması da ayrı bir tepki konusu olarak ele alınmaktadır. Haberin içeriği şöyledir: "Almanya ile Rusya arasında imzalanan ek sözleşme gereğince Bakü'nün civarındaki petrol madenleriyle birlikte Rusya'ya terkine karar verilmesi şehrimizde genel bir olumsuz tesir oluşturmuştur. Hükûmetimizin Osmanlı menfaatleri ile pek büyük alakası olan bu

[94] *İkdam,* "Bakü'de Dâhilî İhtilâllerin T'âkibî", No: 7733, 21 Ağustos 1918 (21 Ağustos 1334).
[95] *İkdam,* "Azerbaycan ile Gürcistan Arasında", No: 7739, 27 Ağustos 1918 (27 Ağustos 1334).
[96] *Zaman,* "Bakü Ahvâlî", No: 153, 6 Eylül 1918 (6 Eylül 1334).
[97] *Sabah,* "Bakü'de İngiliz Askeri", No: 10336, 26 Ağustos 1918 (26 Ağustos 1334).
[98] *Sabah,* "İngilizlerin Yeni Yarma Teşebbüsleri", No: 10339, 29 Ağustos 1918 (29 Ağustos 1334).
[99] *Sabah,* "Bakü Şehrinin Rusya ile Râbıtası Kesilmiş", No: 10312, 2 Ağustos 1918 (2 Ağustos 1334).
[100] *Sabah, "*Yine Bakü Mes'elesi", No: 10265, 27 Eylül 1918 (27 Eylül 1334).
[101] Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa,* s. 151.
[102] *Sabah,* "Bakü'nün Âtisi Mes'elesi", No: 10343, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).

meselede böyle bir dengeleme biçiminin uygun olmayacağı şüphesiz değerlendirildiği için Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin görüşünü almaksızın bu yolda bir anlaşma imzaladığını zannetmekte ve bu durum genel tesiri bir kat daha şiddetlendirmektedir." Sabah Gazetesi ile aynı tarihli ve başlıklı olan Zaman Gazetesi'nin 27 Eylül 1918 tarihli sayısında *Bakü Mes'elesi*[103] başlıklı haber, Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığı hakkında Rusya ile müzakeresini konu edinmektedir. Haber, "Almanya Hariciye Nazırı Amiral von Haynce Rayhştag Encümeni siyasi vaziyet hakkında beyanatında bulunduğu sırada, Şark Meseleleri üzerinde birkaç söz söylemiştir. Gürcistan istiklalinin Almanya tarafından, Rusya ile itilâf etmek suretiyle uygun bir zamanda tasdik edileceğini beyan ettikten sonra: Kafkasya'da teşekkül etmiş olan diğer hükûmetlere gelince bu hususta biz müttefiklerimizin gerektiğinden fazla taahhütlere girişemedik." şeklindeki açıklamasına yer vermiştir. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında birçok konuda anlaşmazlıklar bulunuyordu. Bu anlaşmazlıkları çözmek için 31 Ağustos-3 Eylül 1918 tarihleri arasında Sadrazam Talat Paşa Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirmeyi planlamıştı. Bu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasındaki karmaşık konular konuşulacaktı. Alman- Osmanlı ittifakındaki en önemli problemlerden birisi de Gürcistan'ın bağımsızlığı meselesiydi. Zira Osmanlı Devleti savaşın başından beri Gürcistan'ın bağımsızlığına karşı, Almanya ise Gürcistan'ın bağımsızlığını destekleyen politikalar izlemişti. Fakat bu sorun daha sonra Ağustos 1918'de bir krize dönüşmüştü. Almanya bu tarihlerde Bolşevik Rusya'nın Berlin temsilcisi olan Joffe ile Gürcistan'ın bağımsızlığı konusunda anlaşmış ve bu çerçevede yazılı bir anlaşma imzalamıştı[104].

Vakit Gazetesi'nin 15 Ağustos 1918 tarihli nüshasında *Bakü'nün İşgâli*[105] adlı haberde, Rusya'nın tüm çabalarına rağmen Azerbaycan Hükûmeti'nin milli mefkûrelerini devam ettirmesini takdire şayan olarak yansıtılmaktadır. Haberde, "Ağaoğlu Ahmed Bey'in dünkü nüshamızda yayımlanan beyanatı pek mühim müjdeleri kapsıyor. Azerbaycan Hükûmeti'nin, düzenli teşkilat oluşturmaya muvaffak olması hepimiz için iftihar gerektiren bir şeydir. Millî mefkûrelerini söndürmek ve aralarındaki dayanışmayı sarsmak için Rusya tarafından plan dairesinde sarf edilen gayretlere rağmen Azerbaycan Türklerinin bu kadar kabiliyet-i hayatiye göstermelerini gelecek için ümit veren bir durum olarak saymak haksız olmaz." bilgileri verilmektedir. Sabah Gazetesi'nin 14 Ağustos 1918 tarihli sayısı *Bakü'nün İstirdâdı*[106] başlığı ile çıkmıştır. Haber, Azerbaycan Ordusu'nun çetin muharebelerden sonra Bakü'nün ele geçirildiğini bildiren bir Kafkas murahhasının beyanatına dayanmaktaydı. Haberin içeriği şöyledir: "Evvelki gün Gülnihistan Vapuruyla şehrimize gelen Kafkas murahhasları, bütün Osmanlıların memnuniyet ve sevinmesini gerektirecek ehemmiyetli bir haber getirdiler. Heyete dâhil olan murahhaslardan bir kişi, kendisiyle mülakat eden refikâmızdan birine verdiği beyannamede Azerbaycan Ordusu'nun kanlı bir muharebeden sonra Ağustos'un başında Bakü'ye girdiğini, Bolşeviklerin şehre hiç bir hasar bırakmayı başaramadığı müjdelenmiştir."

---

[103] *Zaman,* "Bakü Mes'elesi", No: 171, 27 Eylül 1918 (27 Eylül 1334).
[104] Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa,* s. 146-147.
[105] *Vakit,* "Bakü'nün İşgâli", No: 295, 15 Ağustos 1918 (15 Ağustos 1334).
[106] *Sabah,* "Bakü'nün İstirdâdı", No: 10324, 14 Ağustos 1918 (14 Ağustos 1334).

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin 10 Temmuz 1918 tarihli sayısında *Bakü Şehri ve Garibet Bir Haber*[107] adlı haberinde Bakü'nün Azerbaycan'ın başkenti olması gerektiğini üzerinde durulmaktadır. Haberin içeriği: "Bakü muhasarası- Ermenilerin garip talebi-Bakü Azerbaycan'ın payitahtı olacak ve olmalı" şeklindedir. Bu haberden yaklaşık iki ay sonra 22 Eylül 1918 tarihli Zaman Gazetesi, Bakü'nün ele geçirildiğini ve asayişin hemen sağlandığını aktaran bir haber yayımlamıştır. Ayrıca, Azerbaycan'ın başkentinin de hemen Bakü'ye nakil olunduğunu bildiren yazı oldukça önemlidir. Başlığı *Bakü'nün Zabtı Hakkında Ma'lûmât*[108] olan yazının içeriğinde şu hususların altı çizilmiştir: "Bakü'nün zaptı hakkında elde ettiğimiz özel ve güvenilir malûmata göre, şehirdeki petrol kuyuları hiçbir hasara uğramamıştır. Şehirde sükûn ve asayiş hemen sağlanmıştır. Azerbaycan Hükûmeti'nin başkenti de derhal Bakü'ye nakil olunmuştur. Gerek İngilizlerden, gerek Bolşeviklerden şehrin zaptı esnasında esir alınıp alınmadığı henüz malum değildir. Şehri 14 Eylül'de tahliye ettikleri anlaşılan İngilizler, Hazar Denizi'ndeki vapurlara binerek firar etmişlerdir."

Vakit Gazetesi'nin 19 Ağustos 1918 tarihli nüshasında *Bakü Muhârebesi*[109] adlı haberde, Bakü Muharebeleri hakkında ayrıntılı olarak şu bilgiler aktarılmıştır: "*İki tarafın kuvvetleri:* Bakü muhafızları yaklaşık sekiz yüz kişiyle karışık bir kıtadan ibaret olup bunlar, şehrin Batı hattını tutmaktadırlar. Azerbaycan Türkleri yaklaşık on bin kişilik bir kuvvete sahip bulunmaktadırlar. Ruslar General Döküçayef tarafından idare edilmektedir. Her iki tarafta topçu kuvveti bulunmamaktadır. İngilizlerin, Bakü'ye dokuz yüz kişi sevk ettiklerine dair şayia yayılmaktadır". Sabah Gazetesi de Vakit Gazetesi gibi aynı tarihli sayısında *Bakü Etrâfındaki Muhârebeler*[110] başlığıyla, Bakü Muharebelerine yer vermiştir. Vakit Gazetesi 17 Eylül 1918'de Bakü'nün ele geçirildiğini *Bakü'nün İşgâli*[111] başlığıyla duyurmuştur. Haberde, "Otuz altı saat muharebeden sonra Bakü, Azerbaycan kuvvetleri tarafından alınmıştır-petrol kaynakları hasar almamıştır" bilgisine yer verilerek Bakü'nün genel manzarasını içeren bir fotoğraf da ilave edilmiştir. İngilizlerin Bakü'yü boşaltması ve petrolleri kaybetmesi *Bakü Ric'atı- İngilizlerde İnkisâr-ı Hayâl* [112] başlığıyla duyurulmaktadır. Haberin detayında şu hususlar gazete sütununa taşınmıştır: "Muharebede Bakü petrollerinin çok az tahribe uğradığını dile getiriliyor. Ayrıca, Almanya Hükûmeti'ne, Azerbaycan adına nota veren Resulzâde Mehmed Emin Bey'in de bir resmi vardır."

Vakit Gazetesi'nin 14 Ağustos 1918 tarihli ve 294 numaralı sayısında *Bakü Zabt İdildi* [113] başlıklı haberde, Bakü'nün 4 Ağustos'ta Azerbaycan askeri tarafından ele geçirildiği, Azerbaycan Türk askerinin beş yüz kadar şehit ve yaralı vermesine karşılık Bolşeviklerin kaybının üç bin kişiden fazla olduğu bilgileri kısa kısa başlıklar halinde: "Bolşeviklerin kanlı hezimeti- Azerbaycan Hükûmeti payitahtını nakil ediyor." Şeklinde olup haberin içeriği ise şöyledir: "Azerbaycan hükûmetinin payitahtı olup bu defa yabancı

[107] *Tasvîr-i Efkâr,* "Bakü Şehri ve Garibet Bir Haber", No: 2511, 10 Temmuz 1918 (10 Temmuz 1334).
[108] *Zaman,* "Bakü'nün Zabtı Hakkında Ma'lûmât", No: 166, 22 Eylül 1918 (22 Eylül 1334).
[109] *Vakit,* "Bakü Muhârebesi", No: 299, 19 Ağustos 1918 (19 Ağustos 1334).
[110] *Sabah,* "Bakü Etrâfındaki Muhârebeler", No: 10329, 19 Ağustos 1918 (19 Ağustos 1334).
[111] *Vakit,* "Bakü'nün İşgâli", No: 326, 17 Eylül 1918 (17 Eylül 1334).
[112] *Vakit,* "Bakü Ric'atı- İngilizlerde İnkisâr-ı Hayâl", No: 330, 24 Eylül 1918 (24 Eylül 1334).
[113] *Vakit,* "Bakü Zabt İdildi", No: 294, 14 Ağustos 1918 (14 Ağustos 1334).

unsurlardan temizlenen Bakü'nün genel manzarası. Bakü şehri, Azerbaycan askeri tarafından Ağustos'un dördünde zapt edilmiştir. Şehrin Kuzey ve Güney taraflarında meydana gelen kanlı çarpışmalar sonucu Bolşevikler hezimete uğradığı gibi büyük bir zayiatla sağ geldikleri Bakü'ye kaçmakla kurtulabilmişlerdir. Azerbaycan Türk askeri beş yüz kadar şehit ve yaralı vermiş, Bolşevikler ise üç bin kişiden fazla telefat vermişlerdir." Zaman Gazetesi'nin 15 Ağustos 1918 tarihinde *Bakü Mes'elesi*[114] haberinde "Dünkü refikalarımız önceki akşam yayımlanan Losvar'dan naklen Bakü'nün zapt edildiğini yazmışlardı." notuyla Bakü'nün ele geçirilişini müjdelemiştir.

Bakü'nün ele geçirilmesinden sonra Osmanlı basınına yansıyan diğer haberler ve içerikleri kısaca şöyledir: Sabah Gazetesi'nin 17 Eylül 1918 tarihli sayısında yer alan *Bakü Zabt İdildi*[115] başlıklı haberin içeriği şöyledir: "Azerbaycan'daki mücahitler yirmi üç saatlik muharebeden sonra şehri zapt ettiler. Uzun süreden beri kuşatmaya alınmış olan Bakü şehri düşmüştür." Adı geçen gazetenin 22 Eylül 1918 tarihli *Bakü'nün Zabtı Tafsilâtı*[116] başlıklı haberde, "Yirmi üç saatlik şiddetli muharebeden sonra- İngilizler vapura binerek kaçmışlar- ganimet olarak alınan toplar, mitralyözler ve başka mühimmatlar ile petrol kuyuları sağlam ele geçirilmiştir." denilmektedir. Gazetenin 24 Eylül 1918 tarihli nüshasında *Bakü'nün Zabtı Hakkında Tafsilât*[117] adlı yazı kısa başlıklar halinde verilmiştir. Başlıklar: "Şehrin bombardımanı- sokak muharebeleri-30 bin İngiliz firar ediyor- asker yüklü bir vapurun tahribatı, tüccar vapurları silahlandırılıyor."

Vakit Gazetesi'nin 22 Eylül 1918 tarihli *Bakü'de Ganimet*[118] başlıklı haberin metni şöyledir: "Petrol kuyuları korunmuş, dün şehrimize gelen malûmata göre Bakü'deki petrol kuyuları tamamıyla ele geçirilmiş ve korunmuştur. Zaten Bakü'deki petrol zemine pek yakın olduğu ve kendi kendine yerden fışkırdığı için kaynaklarının tahribi kolay değildir. Ganimetin miktarı hakkında Milli Ajans'ın bugün tebligat yayımlaması beklenmektedir. Aşağıdaki telgrafnameden anlaşılacağı üzere İngilizler, Bakü'nün tahliyesini itiraf etmektedirler." haberde ayrıca Bakü petrollerinin kontrolünün tam olarak sağlandığı ve ganimetin miktarının hesaplanma aşamasında olduğu da bildirilmektedir. Osmanlı kuvvetlerinin 1918'de Azerbaycan'a girişi ve Bakü'yü ele geçirişi Azerbaycan'ın bağımsızlığına katkı yaptığı gibi Türk siyasi hayatı da bölgeyi ciddi şekilde etkilemiştir[119].

Sonuç ve Değerlendirme

"*Güneşin altında layık olduğu yeri almak"* için İngiltere ile mücadeleye giren Almanya, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile gizli bir ittifak antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti'ni kendi safına çekmişti. Osmanlı Devleti de böylece yalnızlıktan kurtularak İttifak Bloku'na dâhil olmuştu. Gerek Almanya'nın gerekse de Osmanlı Devleti'nin bu ittifaktan karşılıklı beklentileri vardı. Almanya, Osmanlı Devleti'nin Doğu'da açacağı cephelerle kendini Avrupa cephelerinde rahatlatmak;

[114] *Zaman,* "Bakü Mes'elesi", No: 131, 15 Ağustos 1918 (15 Ağustos 1334).
[115] *Sabah,* "Bakü Zabt İdildi", No: 10358, 17 Eylül 1918 (17 Eylül 1334).
[116] *Sabah,* "Bakü'nün Zabtı Tafsilâtı", No: 10260, 22 Eylül 1918 (22 Eylül 1334).
[117] *Sabah,* "Bakü'nün Zabtı Hakkında Tafsilât", No: 10262, 24 Eylül 1918 (24 Eylül 1334).
[118] *Vakit,* "Bakü'de Ganimet", No: 329, 22 Eylül 1918 (22 Eylül 1334).
[119] İbrahim Ethem Atnur, "Kafkas İttihad Terakkî Fırkası ve Programı", *Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 15, 2006, s. 39.

Osmanlı Devleti ise Almanların mühimmat yardımı ve askeri tecrübesiyle kaybettiği toprakları yeniden kazanmak istiyordu.

Savaşın sonuna doğru özellikle Çarlık Rusya'da, Bolşevik Devrimi olması ve 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'yla Çarlık Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Kafkaslarda dengeler değişmişti. Her ne kadar bu durum Osmanlı-Alman ittifakı için önemli bir başarı olsa da, Rus Devrimi, Osmanlı-Alman ittifakını çökme noktasına getirmişti. İki müttefik devlet Kafkaslarda anlaşamadı. Örneğin Almanlar, Kafkaslarda bağımsız bir Gürcistan isterken, Türkler bağımsız bir Gürcistan istemiyordu. Bakü petrolleri, Transkafkasya'daki demir yolları ve Batum limanına sahip olmak isteyen Almanya ile "Turan'a giden yolu" kontrol altında tutmayı amaçlayan Türkler arasında sert bir rekabet başlamıştı. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda omuz omuza savaşan iki müttefik devlet, Kafkas Cephesi'ndeki bu anlaşmazlıklardan dolayı savaşın eşiğine gelmişti.

Genelde Kafkaslarda özelde ise Bakü'ye sahip olma isteği ve bu rekabete dair haberleri hem Osmanlı basınından hem de Alman arşiv kaynaklarından takip etmek mümkündür. İstanbul basını başyazarları, Kafkasya Cephesi'ndeki son durum ve Kafkasya halklarını tanıtan yazılar kaleme almışlardır. Rusya'nın Brest Litovsk Antlaşması ile Kafkasya Cephesi'nden çekilmesi sonrasında gelişen olaylar ve Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılışının öncesi ve sonrasındaki yarattığı etki basının günlük takip ettiği ana temalardır. İkdam, Zaman, Tasvîr-i Efkâr, Vakit ve Sabah gibi dönemin tirajı yüksek gazeteleri Kafkaslardaki gelişmeleri anlık takip etmiş ve bu haberlerin çoğunu da ana sayfalarından vermişlerdir. Ayrıca Bakü'nün petrolleri, stratejik konumu ve Orta Asya'ya açılan kapı olması sebebiyle iki müttefik devlet olan Osmanlı-Alman anlaşmazlığını da basına yansıyan haberlerden iz sürerek takip etmek mümkündür.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH. EUM. SSM. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyru Sefain Müdüriyeti)

Gazeteler

İkdam
Sabah
Vakit
Tasvîr-i Efkâr
Zaman

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914***,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Atnur, İbrahim Ethem, "Kafkas İttihad Terakkî Fırkası ve Programı", *Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 15, 2006, 39-61.

Bal, Halil, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kafkas Cephesi ve Osmanlı Devleti'nin Ermeni Siyaseti", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012,ss. 57-79.

Cengizer, Altay, *Adil Hafızanın Işığında,* Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Erkan, Süleyman, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22, 2010, ss. 97.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914- 1918),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Çolak, Mustafa, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Alman Mücadelesi (1917-1918)", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012,ss. 141-168.

Çolak, Mustafa, "Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-19189", *History Studies: International Journal of History,* C. 6, S. 1, 2014, ss. 27-43.

Çolak, Mustafa, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Gündoğdu, Raşit, Adıgüzel, Niyazi ve Önal Faruk, *Kâmûs-ı Türkî,* İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul 2017.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

Hanilçe, Murat ve Ak, İlyas, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2 (3), 2018, ss. 1-31.

Karaköse, Nejdet, *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killiğil),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010.

Kaşıyuğun, Ali, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2014.

Kaşıyuğun, Ali ve Çolak, Mustafa, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies: International Journal of History,* C. 6, S. 5, 2014, ss. 157-176.

Kazımzade, Firuz, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921,* Tarih & Kuram Yayınları, İstanbul 2016.

Kılıç, Selami, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkas Halklarını Rusya'ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 62, 2018, 481-508.

Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Kılıç, Selami, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 4, 1996, 19-51.

Kürkçüoğlu, Erol, *1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.

Ludendorff, Erich, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım,* Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2014.

MacMillan, Margaret, *Barışa Son Veren Savaş,* Çev.: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Qasımlı, Musa, "İngiliz Gazeteci Scotland Liddel Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması ve Nuri Paşa Hakkında", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* C.1*,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, ss. 317-325.

Rıhtım, Mehmet ve Tekleli, Minahanım, "Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, ss. 670-712.

Sarı, Mustafa, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918)", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 1, No. 2, 2016, ss. 75-99.

Sarı, Mustafa, *Türkiye Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Süleymanov, Mehman, "Kafkas İslam Ordusu'nun Teşkili ve Faaliyetleri", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu,* (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012,ss. 205-237.

Toprak, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Topuz, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu,* İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Yüksel, Mevlüt, "27 Ağustos 1918 Tarihli Sovyet Rusya-Almanya Antlaşması ve Azerbaycan Petrollerinin Paylaşılması Meselesi", *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (15-17 Ekim 2008) Bildirileri,* Kars 2008, ss. 449-461.

Ekler

Resim 1. "Gence'de Nuri Paşa'nın Kabulü" (Tasvîr-i Efkâr, 4 Temmuz 1918).

Resim 2. "Bakü Muhârebesi" (Vakit, 19 Ağustos 1918).

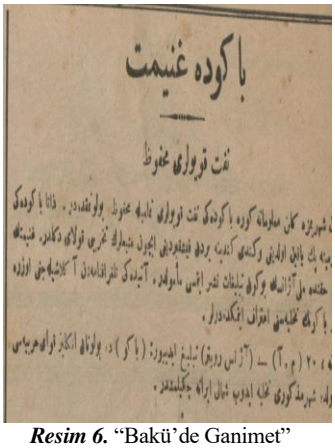
Resim 3. "İngilizlerin Yeni Yarma Teşebbüsleri" (Sabah, 29 Ağustos 1918).

Resim 4. "Bakü Zabt İdildi" (Vakit, 14 Ağustos 1918).

Resim 5. "Bakü'nün Âtîsî Mes'elesi" (Sabah, 2 Eylül 1918).

Resim 6. "Bakü'de Ganimet" (Vakit, 22 Eylül 1918).